

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji | Helsinške sveske 31

STAVOVI I VREDNOSNE ORIJENTACIJE SREDNJOŠKOLACA U SRBIJI

MARIJA RADOMAN

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji | Helsinške sveske 31

**STAVOVI I VREDNOSNE
ORIJENTACIJE
SREDNJOŠKOLACA U SRBIJI**

SADRŽAJ

STAVOVI I VREDNOSNE ORIJENTACIJE SREDNJOŠKOLACA U SRBIJI

Izdavač
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
www.helsinki.org.rs

Biblioteka
Helsinške sveske, knjiga br. 31

Autorka
Marija Radoman

Prelom
Matija Medenica

Štampa
KIZ 'CENTAR', Beograd

Tiraž
200 primeraka

Ova publikacija je nastala zahvaljujući pomoći *Norwegian Helsinki Committee*

Na realizaciji projekta zahvaljujemo i omladinskim grupama *Helsinškog odbora za ljudska prava*

ISBN
978-86-7208-184-8

UVOD.....	6
I KONTEKST – NEKAD I SAD.....	8
II METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	18
III STAVOVI I VREDNOSNE ORIJENTACIJE SREDNJOŠKOLACA U SRBIJI.....	21
O tradicionalizmu i konzervativizmu.....	21
O homofobiji.....	31
O antiromizmu i nacionalizmu.....	38
Nasilje u školama.....	48
LITERATURA.....	51
PRILOG.....	52

UVOD

Analiza stavova i vrednosnih orijentacija srednjoškolaca je rezultat istraživanja na osnovu podataka prikupljenih u periodu april-jun 2011, u šest gradova u Srbiji. Da bismo se uopšte bavili vrednostima ove mlađe generacije u našem društvu, moramo se osvrnuti na neke strukturalne promene koje obeležavaju vreme njihovog odrastanja.

Period u kome želimo da proučavamo stavove i vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji, jeste period nakon decenije «demokratskih» promena u zemlji, period (još uvek) zakasnele transformacije. Došlo je do proglašenja nezavisnosti Crne Gore i Republike Kosovo a nestabilnost država regiona (Bosne i Hercegovine i još uvek nerešene granice sa Kosovom) su uzrok osećaja nesigurnosti u socijalnom ali i nacionalnom smislu, kod većine stanovništva Srbije. Govorimo i o periodu u kome se odvija revizija istorije i relativizacija, pa i promocija desnih ideologija (ravnogorski pokret i omladinske profašističke organizacije) i u kome su religija i crkva i dalje veoma važne za veliki deo naroda. Ne smemo da zanemarimo i povećan prodor globalizacijskih faktora koji su relativno uticali na izgradnju demokratije u zemlji. Najupadljiviji faktor je zvanična odluka da se pristupi ulasku u EU. Kao rezultat postoji donekle približavanje državne politike interesima Evropske unije. Međutim, u zemlji problemi postoje: oligarhijski sistem, uticaj političkih stranaka i visoka korupcija – kako u privredi tako i u politici – kao i problemi zaštite prava marginalizovanih grupa koji sprečavaju izgradnju građanskog društva.

Ekonomska kriza na evropskom tlu pa i u zemljama zapadnog Balkana je uticala na još veću nesigurnost radnog mesta: «Živimo u vremenu u kojem važi kultura 'unajmi i otpusti' i gde ideja o 'poslu za ceo radni vek' više ne važi» (Vujović, 2008:9).

Predmet ovog istraživanja jesu vrednosti i stavovi srednjoškolske omladine koja u vreme prikupljanja podataka ima od 14 do 18 godina. Govorimo dakle o generacijama koje su rođene između 1993-1997 – kada su njihovi roditelji preživljavali najtegnije dane u novijoj istoriji srpskog društva. Mega inflacija, ratovi, neizvesnost egzistencije i ogroman pad materijalnog standarda, najviše su pogodile domaćinstvo i porodicu. O ovom kontekstu biće reči u prvom delu publikacije jer će nam i samo površna uporedna analiza društvenog okvira između generacije roditelja i generacije njihove dece (ispitanika ovog istraživanja)

reći dosta i o brzim, haotičnim promenama kroz koje je prošla Srbija u poslednje dve decenije. Isto tako za ispitivanje uzroka i analizu stavova srednjoškolaca u današnjoj Srbiji ovaj kontekst nam govori nešto o okruženju u kome su oni odrastali. Takođe, vrednosni sistem nekog društva ili pojedinih grupacija unutra njega je rezultat oblikovanja tog društvenog konteksta (putem medija, političke propagande, obrazovnog sistema itd.)

Istraživanje je sprovedeno u šest gradova: Beogradu, Novom Sadu, Kruševcu, Zrenjaninu, Nišu i Novom Pazaru. Anketirano je ukupno 630 srednjoškolaca (detalji o uzorku biće prikazani kasnije). Ispitivani su njihovi stavovi na skali tradicionalizma, homofobije, stavova prema abortusu i etničkih stereotipa prema Romima. Analiza je uljučila i pitanja o postojanju nasilja u školama jer se ovom problemu posvećuje sve više pažnje a bez adekvatnog odgovora institucija i društva. U tom smislu zanimali su me podaci o tome da li se stepen nasilja u školi povećava i ako te podatke uporedimo sa nekim ranijim da li možemo da ih povežemo sa opštim stanjem društva. Detaljnije informacije o metodologiji istraživanja biće date u drugom poglavlju.

Pitanje koje se stalno nameće u ovakvim istraživanjima jeste šta želimo da dobijemo istraživanjem – da li će to biti podaci o vrednostima budućih kreatora društva ili je to slika današnje Srbije?! Jesu li to «deca» koja prepričavaju ono «što čuju u kući», jesu li njihovi stavovi samo (re)produkcija medijske i kulturne propagande – ili njihove stavove treba da prihvatimo kao čvršće kategorije, kao indikatore koji će nam reći nešto o generacijama koje tek treba da «stupe na scenu»?! Međutim, reći da je nešto samo reprodukcija nečega, ne znači da govorimo o manje «stvarnim» posledicama. Kada je i pitanju društveno kulturno uslovljavanje stavova pojedinaca najbolje je držati se klasične sociološke parole: «Kada osoba definiše nešto kao realno onda je to zaista i realno, po svojim posledicama».

Ono što ne treba da zaboravimo je da uticaj faktora globalizacije i brzina kojom se menjaju «informatička društva» se itekako odražavaju na najmlađi deo omladine (govorimo o neminovnim uticajima koji se dešavaju bilo pod uticajem socijalnih mreža na internetu ili ubrzanih migracija stanovništva). S jedne strane to jeste današnja Srbija ali to jeste i drugačija današnja Srbija. Njenu buduću društvenu delatnost ne možemo da prognoziramo sa sigurnošću kao što uostalom teško možemo da prognoziramo buduća strukturalna kretanja same Srbije.

I KONTEKST – NEKAD I SAD

Prema nekim domaćim autorima, promene kroz koje je prošlo srpsko društvo od početka devedesetih se mogu podeliti u dva perioda: period «blokiranе transformacije» do kraja devedesetih i period «zakasnele transformacije» od 2001, tj. od političkog zaokreta i dolaska «demokratske vlade» (Lazić, Cvejić, 2004).¹

Iako se u javnom diskursu više koristi pojam tranzicije a ne transformacije (u skladu sa teorijom modernizacije i političkom orijentacijom koja put Srbije u postsocijalističkom periodu vidi kao neminovan put ka razvijenom kapitalizmu i parlamentarnoj demokratiji zemalja Evropske unije), ovde ćemo ipak napraviti otklon od dnevno političke upotrebe tog pojma i pokušaćemo da društvene promene sagledamo bez optiranja za pojedine političke opcije u zemlji.

Dakle, o periodu i pojmu tranzicije pisali su mnogi. O ideologizaciji tog pojma ne treba previše govoriti, posebno ne danas nakon dve decenije kada se pogleda bilans promena koje su se dogodile kako u Srbiji tako i u regionu. Poređenja radi prosečna martovska zarada u Srbiji bila je 353 evra i među najnižima je u regionu (čak je manja i od minimalne plate u Hrvatskoj, koja je 385 evra) dok Hrvatska, iako mnogo naprednija po pojedinim kriterijumima (standard života, veća politička stabilnost, nepostojanje «otvorenih» neprijatelja među susedima) još uvek nije ušla u Evropsku uniju.² Mnogi teoretičari smatrali su već i u prvim godinama tako nazvane «tranzicije» da je pogrešno smatrati da će bivše socijalističke zemlje srednje i istočne Evrope sve ubrzo slediti jednolinijski i pravilan put priključenjem na liberalni koncept države i tržišta. Smatralo se, u suprotnosti sa tako shvaćenom modernizacijom koja zemlje sa periferije i poluperiferije vidi u budućnosti kroz ogledalo

¹ Period blokiranе transformacije karakteriše pokazatelj: GDP je opao na 50%, budžet je bio u stalnom deficitu, finansijski sektor doživljava kolaps, dolazi do porasta neformalnog privrednog sektora, povećanja broja nezaposlenih. Drugi period s kraja 2000, karakteriše stabilizacija institucija, ubrzavanje privatizacije, smanjenje neformalne ekonomije, ali dolazi i do novog povećanja nezaposlenosti i povećana primanja (Stanojević, 2009:99).

² Ekonomista Zoran Popov smatra da je današnji obim industrijske proizvodnje na nivou jedne trećine onoga što smo imali 1986. godine: «To pokazuje da ni posle 25 godina ne možemo da postignemo nivo industrijske proizvodnje koji smo tada imali», (B92, 13.01.2011)

današnjih modernih zapadnih zemalja, da će svaka država proći kroz sopstvene specifične puteve tranzicije. Tako se i počeo koristiti pojam transformacije. Kroz taj pojam se htelo objasniti da su bivše socijalističke zemlje imale pred sobom mnogi niz prepreka, kao i drugačiju istorijsku i kulturnu baštinu, te je teško i očekivati od njih da će u brzom vremenskom roku prihvatiti takozvane demokratske vrednosti, kapitalizam i «kulturu Zapada»

Osim tog teorijskog argumenta potvrde su tražene i u realnom stanju zemalja u «tranziciji»: «Posle dekade 'transformacije' postaje sasvim jasno da su razlike među zemljama na polu-periferiji, u Centralnoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi veće nego pre ulaska u tranziciju. Ovome svakako doprinosi i krajnje zbunjujući izbor kriterijuma za procenjanje tog procesa i bazične netransparentnosti tih procena, od strane međunarodnih finansijskih tela. Uvođenje dimenzije kulturnih razlika i različitih tradicija, ovu opštu sliku samo usložnjava» (Blagojević, 2004: 287).

Međutim, druga struja teoretičara bi se usprotivila upotrebi pojma «tranzicije» argumentima «s desna». Po njima Srbija ne treba ni da sledi put ulaska u Evropsku uniju. Argumenti se uglavnom svode na tradicionalističko veličanje sopstvene nacije, antizapadnjaštvo i na otpor ideji multikulturalnosti. Radi se desničarskim uverenjima – možda najviše artikulisanom misli ili lepezi desnih orijentacija koja je ovladala javnom kulturnom i intelektualnom scenom u Srbiji krajem 80-tih pa sve do danas (naravno da postoji razlika između perioda kada je država bila u otvorenom ratu i sadašnje umivene retorike i nešto izmenjene desničarske ideologije).

U skladu sa «zakasnelom transformacijom», možemo slobodno reći da su najveći kočničari (ali ne i jedini) na putu napretka Srbije ka razvijenoj demokratskoj i u vrednosnom smislu tolerantnoj zemlji, upravo ove desničarske struje – mada nikako ne treba zaboraviti ni interese kapitala (privrednog i političkog) koji karakterišu političku scenu i nakon promena 2000. Najbliže istini je govoriti o privrednoj i političkoj eliti koje zajedno čine «oligarhijski sistem» (što ga ne čini izuzetkom u odnosu na ostale države).

Međutim, za potrebe ovog istraživanja, bitnija nam je ideologija koju promovišu nacionalistički i neokonzervativni krugovi jer se upravo kroz tu ideologiju smanjuje potencijal za individualno mišljenje i razvoj pojedinca. Govorimo dakle o dve generacije desnice. Istorijski revizionizam s početka devedesetih, koji je obeležio stanje u Evropi nakon 1989. godine, u Srbiji je imao odjeka prvenstveno u desno orljentisan-

im partijama (SRS, SPO), zatim u Srpskoj pravoslavnoj crkvi i delu Srpske akademije nauka i umetnosti. Došlo je do rehabilitacije domaćeg fašističkog nasleđa, kako u Srbiji, tako i u Hrvatskoj. Sećanja na prošle ratove su u srpskoj i hrvatskoj historiografiji devedesetih imali svojstvo plasiranja ideje o ugroženosti nacije. «Nepotpuna defašizacija» je u Jugoslaviji je bila prisutna ne toliko zbog nezadovoljstva socijalističkim periodom, koliko u kasnijim dešavanjima – došlo je do nestanka SKJ i razvoja ideologije antitotalitarizma. Ideologija antitotalitarizma plasirala je politiku izjednačavanja zločina fašističkih i komunističkih režima. To je u mnogim postosocijalističkim režimima jačalo antikomunizam što je dovelo do toga da se u istorijskom sećanju smanji teret ili bar skrene pažnja sa domaćeg fašističkog nasleđa. Narastajući nacionalizam, koji je uglavnom stizao odozgo, postao je službena ideologija novih republičkih partija i time je normalizovan. Romantičarski nacionalizam i secesionizam se nekažnjeno, nepredvidljivo i bez mogućnosti kontrole širio među nezadovoljnim slojevima zahvaćenim krizom. U Srbiji se rehabilituje Ljotićev i četnički pokret; na delu je mini-imperijalni nacionalizam, pravdan potrebom za zaštitom i čistotom nacije (kod ekstremista), isto kao što je hrvatski branjen idejom o «ugroženom hrvatskom biću». Tokom devedesetih sve je slabilo kritičnost stanovništva prema fašističkoj prošlosti i mogućnost razlikovanja patriotizma od genocidne politike.³

Karakteristike ovog nacionalizma s početka devedesetih potrebne su nam kako bismo ocrtili jednu liniju vrednosti koje su manje više bez otpora, «preživeli» do danas. Tako, ako je devedesetih mobilizacija stanovništva za etničku mržnju prema susedima, vršena preko promocije četničkog pokreta, danas imamo Državnu komisiju za otkrivanje istine o smrti Dragoslava Draže Mihailovića koja rehabilituje taj pokret.

Današnje napore da se uspostavi stabilno demokratsko društvo u Srbiji, sabotira, uslovno rečeno, druga generacija nacionalističke struje (u redovima oko Srpske pravoslavne crkve, preostalih kadrova političkih partija koji su delovi Miloševićevog režima, zatim okupljeni u rusofilskim konzervativnim opcijama – misli se na DSS, NS ali i na SNS), kao i reakcionarni rusofilski krajnji desničari, tj. SRS. Napore za uspostavljanjem demokratije narušava i ekonomska kriza.⁴

³ Prema: Radoman, 2007, <http://www.helsinki.org.rs/serbian/ljppgrupe.html>.

⁴ Dnevno u Srbiji 300 ljudi ostane bez posla – prema Asocijaciji slobodnih i nezavisnih sindikata (BETA, 7. jul 2011).

Takođe, karakteristike agresivnog nacionalizma ili patriotizma danas se isto kreću oko «tradicionalne» mržnje prema susedima (Hrvatima, Bošnjacima i Albancima). Slovenci su već skoro izuzeti sa te «liste» što je i logično jer mlađe generacije koje ne pripadaju tom istorijskom periodu «istorijsko pamćenje» konstruišu uglavnom preko sadržaja koji im se prezentuju. Nacionalistička euforija koja se javila tokom mitinga nakon proglašenja nezavisnosti Kosova, više je bila usmerena na «domaće izdajnike» nego na zapadne zemlje koje su priznale nezavisnost. Antizapadnjaštvo se tako pomerilo na unutrašnje manjine i marginalizovane grupe koje se vide kao «promoteri» i «agenti» Zapada. To se posebno odnosi na LGBT populaciju gde pojam «tolerancija» uvijek nailazi na negodovanje kod ekstremne desnice. Te vrednosti su opasne, sumnjive i povezuju se sa «dekadentnim» vrednostima Zapada: «To je nešto što 'nije naše', ne pripada 'našem' istorijskom nasleđu i kao takvo već je žigosano. 'Pederi' su uveženi, kao uostalom i sve 'bolesti', kojima se teži razoriti srpsko društvo».⁵

U vreme kriza i opadanja značaja institucija, građanski identitet neminovno slabi, pojedinci se okreću drugim vidovima podrške koji sa svoje strane jačaju kolektivizam: «U situaciji kolapsa mnogih državnih i društvenih institucija, porodica i domaćinstvo postaju ose oko koje se odvija daleko intenzivniji društveni život. Ove institucije preuzimaju na sebe funkcije koje su odbacile ili redukovale, a često postaju dominantni okvir preživljavanja pojedinca (Stanojević:2009)».

Strukturalna kretanja u periodu 1990-2000 proizvela su ogromne posledice za porodicu i domaćinstva (čak 45% domaćinstava «izgubilo» je nekog člana porodice usled smrtnog slučaja ili emigracije). O ekonomskom položaju porodice na kraju devedesetih govore i sledeći podaci: 8% porodica prima redovnu pomoć od rodbine da bi preživelo, 21% svakodnevno pozajmljuje manje sume novca za kupovinu elementarnih namirnica (Milić, 2002:16). U istom istraživanju, ono što nam opet govori o stanju u kome porodica opstaje devedesetih, jeste podatak da je 15% porodica priznalo da je nabavilo oružje za vlastitu zaštitu a 13% je izjavilo da je tokom devedesetih doživelo fizičko nasilje na javnom mestu...! Tokom tog perioda došlo je i do smanjivanja socijalnog kapitala porodice (na primer u istraživanju s početka devedesetih zabeleženo je da su se stara prijateljstva naglo prekinula (u jednoj trećini porodica) a i podaci s kraja te decenije govore da roditelji sve

⁵ Prema: Radoman, 2007 (Izvor: <http://www.helsinki.org.rs/serbian/ljppgrupe.html>)

manje računaju na podršku prijatelja nego ranije. Ta vrsta zatvaranja socijalnih veza i «isključiva upućenost na najbliže srodnike» ima uticaja na retraditionalizaciju srodničkih odnosa i smanjuje šanse za individualizaciju članova porodica i braka.

Ako govorimo o periodu nakon 2000, istraživanja pokazuju da porodica jeste i dalje stub oslonca za mlade, da postoji odsustvo individualizacije životnih stilova kod mladih, i normativno prihvatanje tradicionalnog rasporeda životnih događaja (završetak školovanja, zaposlenje, stupanje u brak pa tek onda rađanje dece).

Ono što mene intrigira jeste područje uticaja između ispitanika ovog istraživanja i njihovih porodica. Pokušala sam da sve vreme imam pred sobom sliku porodice u kojoj su oni odrastali. Zanima me da li će stavovi ispitanika biti odraz tog *background-a*, nimalo svetlog i optimističnog ili će razlike biti više nego upadljive. Analiza stavova srednjoškolaca će pokazati koliko oni jesu ili nisu pod uticajem prošlih i sadašnjih strukturalnih promena ove zemlje.

Generacije njihovih roditelja i njihove vrednosne orijentacije možemo donekle opisati pozivanjem na jedno istraživanje iz 1999. godine. Središte istraživanja je bila mlađa srednja generacija u Srbiji i ispitivanje njenog stava prema Zapadu. Kako su ispitanici tog istraživanja imali tada između 25 i 35 godina a uzorak je obuhvatao 49% onih ispod 30 godina i 51% onih između 31 i 35 godina, možemo govoriti o njima kao o «generaciji roditelja» sadašnjih srednjoškolaca. Ukratko, njihovi osobine su tada bile ksenofobičan odnos prema svetu, egalitarizam, nacionalizam i usredsređenost isključivo na privatne probleme. Kao glavnog neprijatelja na Zapadu videli su SAD: «antiamerikanizam je posebno izražen među ljudima sa dna društvene strukture, najsiromašnijima i neobrazovanima i stanovnicima sela»; «militaristička varjanta srpskog šovinizma nije prijemčiva za većinu ispitanika, i pored relativno visokih frekvencija koje su dobili političari poput Vojislava Šešelja ili Vuka Draškovića. No, njihova obuzetost problemima preživljavanja ostavljaju mnogo prostora za nove erupcije etničkog nacionalizma kao prividno spasavajućeg rešenja». Podaci o materijalnom statusu ove generacije svedoče o dodatnim razlozima za antizapadno raspoloženje koje počiva i na strahu od društveno ekonomskih promena: devet desetina njih živi ispod standarda pristojnog života u Evropi a četvrtina njih živi ili na granici siromaštva ili u krajnjem siromaštvu (Ilić: 2000).

Pitanje je zašto je porodica kao zajednica (ona koja se dešava ili ona koja se promovise kao poželjna) toliko bitna za vrednosni sistem pojedinaca?! Odgovori su brojni – upravo se kroz porodične ideolog-

ije propisuju norme ponašanja individua a posebno za žene, osobe drugačije seksualne orijentacije i sve one koji odstupaju od heteronormativne zamisli društva. Kroz porodicu se formuliše i poželjna vizija nacije, države i društva. Zato je poseban osvrt svih desničarskih pokreta uvijek bio na porodici. Podsjetimo samo na «Pokret za život», kampanju ultra desničarske organizacije Srpski sabor Dveri. Oni su poznati uglavnom po izdavačkoj i propagandnoj delatnosti, ideološkoj bliskosti sa SPC, prosrpskim opozicionim partijama i listovima *Pečat* i *Nova srpska politička misao*, gde njihovi lideri objavljuju tekstove. Poslednja najpoznatija aktivnost ove organizacije je bilo organizovanje Porodične šetnje održane dan pred održavanje Parade ponosa 2010, koja je imala za cilj okupljanje desničarskih snaga u zemlji (što je bio svojevrsan uvod u nasilje koje je usledilo na samom prajdu). Učesnici te šetnje su nosili transparent “Branimo porodicu”, srpske zastave i ikone. Njihov zahtev je bio otkazivanje Parade ponosa a pozvali su Vladu da se izjasni da li je za porodicu ili za gej paradu.⁶

Ova organizacija je tokom 2010, prema izvorima *Insajdera*, bila finansirana iz budžeta Republike Srbije.⁷

Prema nekim autorima, porodica je, posebno od 60-tih godina prošlog veka, poprište sukoba između dva ideološka sistema: «Prvi možemo uslovno imenovati kao (neo)konzervativni i on obično deluje pomoću ideoloških aparata države ili se barem oslanja na državne instance sa zahtevima za zaštitu porodice, jednom u imenu nacije, drugi put u u imenu morala, ekonomije ili vere, a najčešće zbog svega toga zajedno» (Rener,2009: 35). Drugu struju autorka vidi u onoj koja je inspirisana radikalnom levičarskom teorijom i političkom tradicijom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka. U konzervativnim ideologijama možemo naći žal nad sudbinom porodice kao «osnovne ćelije društva», «kamenu temeljcu nacije», «kolevki naroda» i «braniteljki morala». Pretnja se vidi najčešće u spoljnim neprijateljima. Tako se dolazi do antizapadnjaštva kao jedne od osnovnih elemenata ideologije tih konzervativnih pokreta. Neprijatelji nisu samo na Zapadu ili bolje reći, «opasniji» su oni koji deluju iznutra (viđeni u prozapadno orijentisanim nevladinim organizacijama, pojedinim opozicionim političkim strankama i pojedinim intelektualcima). Nakon održanja Povorka ponosa, diskurs stvaranja neprijatelja nacije se proširio i na ak-

⁶ *Beta*, 9. septembar 2010.

⁷ *B92*, “Insajder”, 11. novembar 2010: Nasilje uz blagoslov

tuelnu vladu.

Renner u svome radu ističe da sama definicija porodice određuje porodičnu stvarnost. U duhu postmoderne teorije, definicija nečega je performativni akt koji činom govorenja stvara svoju realnost. Ona postavlja pitanja kako na primer definišemo razlike – Da li dve nevenčane osobe koje žive zajedno čine porodicu? Da li te dve osobe moraju da budu suprotnih polova? Ovakva pitanja nam nameću odgovor – postoji društveno ustanovljen moral, definicije koje su uvek ideološki oblikovane.

Primera radi, nedavno je u medije dospjela informacija da se u pojedinim srednjoškolskim udžbenicima psihologije u Srbiji drugačija seksualna orijentacija ili svodi na "poremećen odnos hormona" ili se pominje posle «zoofilije» i «nekrofilije» kao oblika ponašanja koji se klasifikuju kao psihički poremećaji: «O uvredljivoj terminologiji najbolje svedoči udžbenik psihologije za turističke, ugostiteljske i škole za lične usluge čiji su autori profesori Bora Kuzmanović i Ivan Štajnberger.

U ovom udžbeniku se homoseksualnost pominje u odeljku posvećenom prostituciji i to u kontekstu gde se istopolna seksualno-erotivna orijentacija pominje posle zoofilije i nekrofilije. Istopolne zajednice u udžbenicima nisu zastupljene, već se porodice isključivo pominju u kontekstu – mama, tata i dvoje dece različitog pola».⁸

Na diskriminitorne sadržaje u udžbenicima za srednju školu reagovala je poverenica za zaštitu ravnopravnosti Nevena Petrušić koja je nadležnim institucijama uputila preporuku da se nastavni sadržaji i terminologija promene.

Ako se opet vratimo na položaj porodice tokom transformacijskih promena, možemo reći da je repatrijarhalizacija pratila takve promene pa su nasilje u porodici i sve lošiji položaj žena kao i mlađih članova u porodicama, bile prve žrtve na mikro nivou haotičnih promena u zemlji.

Retradicionalizacija (prizivanje starih i konstruisanje novih sadržaja koji se onda plasiraju kao 'dio tradicije') dođe kao oprobani recept za države u krizi (bilo ekonomske, bilo krize «nacionalnog ident-

iteta». Kada govorimo o Srbiji jedno se lako da zameniti drugim, a realni uzroci zamaglili). Kada je reč o tim tradicionalnim obrascima «ne radi se ni u kom slučaju o jednostavnom 'vraćanju unazad', već pre o nostalgiji izazvanoj drastičnim osećanjem razočarenja i gubitka (...) ali i o funkcionalnom, često i političkom, korišćenju nasleđa i tradicije u izmenjenom kontekstu (...)». Re-tradicionalizacija nije tek povratak unazad, već više prilagođavanje tradicije novom kontekstu (Blagojević, 2004: 294).

Prema Blagojevićevoj, među «gubitnicima tranzicije» pad porodičnog standarda jeste jedna od posledica ekonomske krize samo što i u okviru gubitnika imamo određenu stratifikaciju – najviše je pogođena radnička klasa, zatim srednja klasa, porodice sa decom i samohrane majke, seoska populacija i etničke manjine. Treba naglasiti da je u svim grupama žena dupli gubitnik: nije u pitanju samo veća nezaposlenost žena već i «tradicionalno visoka vezanost za porodicu» gdje su žene posebne figure koje su angažovane da svojim «ličnim ljudskim resursima «nadoknade» gubitke i omoguće preživljavanja svojih ukućana» (Blagojević, 2004: 292-293).⁹ Prema ovoj autorki, postoji paradoks da je u tim društvima obrazovanost žena relativno visoka, ali to nije realan pokazatelj. Naime, radi se o tome da su žene često birale kanale društvene pokretljivosti u obrazovanju (u gotovo svim zemljama tranzicije žene su zastupljene sa više od 50% na univerzitetima), dok je stvarna slika takva da je obrazovanje i posmatrano na globalnom nivou sve manje značajan faktor u stratifikaciji (ovim se ne želi umanjiti značaj obrazovanja već samo ukazati na nove prioritete koje postavlja globalno tržište rada). Dalje, istraživanja iz 2003 pokazuju da su žene češće nezaposlene u odnosu na svoje muževe (55,8% nezaposlenih žena prema 44,2% muževa), zatim da žene u 100% slučajeva dobijaju otkaz zbog porodičnih razloga dok muševu u 81% slučajeva dobijaju otkaz ali zbog povreda ili bolesti. Ovo ukazuje na stalnu rodnu diskriminaciju na tržištu rada (Stanojević, 2009: 101).

Uloga crkve i porodice su najsnažnije poluge države u tom procesu instrumentalizacije žena tako da možemo govoriti o postojanju «rodnih režima» za pojedine istorijske periode.¹⁰

⁸ Izvor: <http://www.trojka.rs/vesti/13928-izjednacili-gej-osobe-sa-nekrofilima-i-zoofilima.html> Analiza srednjoškolskih udžbenika sa ovim podacima rađena je i objavljena još 2008, u izdanju *Gayten-LGBT Centar za promociju prava seksualnih manjina*, Beograd. Dostupna je na sajtu <http://www.gay-serbia.com/pics/store/2009/06/Ka-nehomofobicnoj-srednjoj-skoli.pdf>

⁹ U istraživanju 1999 godine čak 85% žena ima nizak indeks subjektivnog zadovoljstva u porodici (Miletić – Stepanović, 21.str)

¹⁰ «Rodni režimi» kao relativno strukturirane odnose između muškaraca i žena, muškosti i ženosti, u institucionalnom i vaninstitucionalnom okruženju, na nivou diskursa i na nivou prakse (Blagojević, 2002: 317).

Kada se, kao u ovom istraživanju ispituju stavovi pojedinaca prema tradicionalizmu (tj. liberalizmu) onda je jedan od osnovnih pokazatelja na toj skali, skup stavova prema porodici, braku, abortusu i međurodnim odnosima. Društvena klima i opšti kulturni normativni okvir daju nam sliku o srpskom društvu kao pretežno patrijarhalnom.

Nevladine organizacije koje se bave zaštitom ženskih ljudskih prava, izveštavaju već niz godina o broju ubistava žena koje se dogode od strane muškaraca. Primera radi *Mreža Žene protiv nasilja* je u periodu od 01. januara do 07. aprila 2011. godine analizirala novinske članke i došla do podatka da je u ovom periodu, u Srbiji, od strane muškaraca ubijeno 13 žena.¹¹

Rad ovih organizacija je itekako bitan kao alarm celom društvu jer ako pogledamo samo deceniju do dve unazad takvi slučajevi se nisu značajnije registrovali: Početkom devedesetih registruju se konflikti u jednoj petini ispitivanih porodica (jedna petina priznaje da sukobi postoje); krajem devedesetih taj broj upadljivo raste – 57% žena govori o sukobima u porodici. Od tog perioda postoje i podaci o nasilju u porodici, tako da istraživanje iz 2006 iznosi podatak o 80% porodica na nivou populacije u kojima postoji neki oblik nasilja (vikanje, psovanje, razni oblici psihičkog zlostavljanja do fizičkih napada) (Milić, 2009: 22).

Pitanje je uolikoj mjeri ovaj kontekst utiče na formiranje stavova mladih. Tu pre svega treba imati na umu faktor globalizacije: «Procesi «globalizacije», a pre svega globalizacije kulture, doprinose približavanju vrednosnih sistema različitih kulturnih konteksta, odnosno dalje smanjuju razlike između rodnih režima, naročito u mlađim generacijama. U izvesnom smislu, globalizacija kulture ne zavisi od realnih društvenih i ekonomskih konteksta (...) uspostavlja se stanje pararealnosti (Blagojević, 2002: 289)». Međutim pitanje je da li mi danas možemo govoriti o «kraju patrijarhata» iako se u realnosti suočavamo sa dekonstruisanjem rodnih uloga, urušavanjem modela nuklearne porodice i jačanja individualizacije. Emancipatorski efekti globalizacije svakako nam pružaju nadu, posebno što se tiče mlađih generacija, ali ne treba zaboraviti da političke elite u vrijeme kriza obično aktiviraju tradicionalne obrasce – veličanje kolektivismu, pojačana uloga crkve, podvođene interesa svih a naročito žena interesima nacije (na primer kroz pronatalitene politike). U vreme kriza intenzivira se i priča o «krizi»

¹¹ Izvor: <http://www.zeneprotivnasilja.net/vesti/126-saopstenje-za-javnost-femicid-u-srbiji>

porodice. Postavlja se pitanje šta to zapravo znači, ko je tačno gubitnik u toj romantičarskoj slici tradicionalne porodice – «Govor o krizi obično deluje tako da socijalne i političke probleme prevodi u lične i partikularne, te tako izaziva osećaje krivice (Rener, 2009: 36)». A kako su žene te koje se pre svega vide kao odgovorne za stabilnost porodice neuspjeh na tom putu se često označava kao individualna ili kolektivna krivica žena. Međutim, žrtve su i mlađe generacije jer pojedina istraživanja o mladima u Sloveniji svedoče da čak jednoj četvrtini djece nedostaje roditeljska podrška i podsticaj (Ibid).

O «globalizaciji kulture» i njenim efektima možemo govoriti na primeru održavanja Povorke ponosa ili uopšte prema stavovima prema toj tematici. U Srbiji su mediji doprineli fokusiranju stanovništva na temu antidiskriminacije i pojavljivanja «onih koji se razlikuju» ili «Druhig». Tako je tokom 2009. i 2010, javna scena (u vreme donošenja Zakona o zabrani diskriminacije, najave i zabrane Povorke ponosa, i njenog održavanja sledeće godine) bila preplavljena sadržajima koji se bave gej i lezbejskom populacijom. U toj kampanji je naravno (kao i u Crnoj Gori na primer) okidač bio «volja» države i političkih elita da podrže prajd 2010. (bar u onoj meri koliko im je to odgovaralo u građenju imidža proevropski orijentisane vlasti).

Ali ako zanemarimo uzroke, možemo reći da su posledice tu jer jednom kada se otvori neka priča ona dalje ima svoj tok i zavisi od nekih drugih faktora (posebno kod mladih koji su izloženi više uticaju elektronskih medija i socijalnih mreža na internetu).

Stavovi prema osobama neheteroseksualne orijentacije čine danas jednu od glavnih okosnica konzervativnih ideologija (ali i njima suprotstavljenih). Poznato je da desnica širom svijeta (Rusija kao najupadljiviji primjer) a posebno u državama Jugoistočne Evrope koristi Parade ponosa za mobilizaciju desničarskih snaga u zemlji. Sa druge strane, uglavnom levoliberalne i levičarske opcije čvrsto podržavaju LGBT prava. Odnos prema homoseksualnosti često ukazuje i na određeni vrednosni sistem osobe jer može biti ujedno i indikator odnosa prema ostalim manjinskim grupama kao što su Romi, etničke manjine ili susedi (radi se pre o simptomu u okviru sindroma jer homofobi mogu pokazivati toleranciju prema drugim manjinama dok su ksenofobi po pravilu i homofobi). Takođe tema homoseksualnosti je i dobar indikator stavova prema Zapadu (ovo važi za srbijanski kontekst ali ne i generalno) i «proevropskim» vrednostima pa uz to treba je upotrebljavati ne samo u ispitivanju tradicionalizma ili neokonzervativizma već i za ispitivanje stavova prema nacionalizmu.

II METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Upitnik se sastoji od više iskaza kojima se ispituje stepen homofobije, tradicionalizam, konzervativizam i nacionalizam kod srednjoškolaca. Jedna skala iskaza se odnosila na stavove prema porodici i braku. Stavovi prema LGBT populaciji i prema Romima su uključeni pre svega zbog aktuelnosti i važnosti samog pitanja. Radi se o dve grupe koje su među najugroženijima u Srbiji danas. Ovde je potrebno napomenuti da pošto se skala antiromizma odnosi samo na romsku nacionalnu manjinu, skala ne može meriti ukupno nacionalno pitanje (koje se dalje u upitniku meri i drugim posebnim pitanjima). Da bi dobili širu predstavu o stepenu nacionalizma kod ispitanika trebalo bi uključiti ceo sistem stavova dok su ovde ispitani pojedini stavovi.

Ako nacionalizam odredimo preko definicije Ernesta Gelnera, gde se nacionalizam definiše kao politički princip koji podrazumeva da političko i nacionalno jedinstvo treba da budu izjednačeni, onda nacionalizam podrazumeva „osećanje gneva ako je taj princip narušen“ – ako na primer političke granice date države ne obuhvataju sve članove odgovarajuće nacije. Takođe, postoji i nezadovoljenost nacionalističkog principa ako na primer političke granice države obuhvataju i neke strance ili pripadnike drugih etničkih zajednica. Gelner navodi da po toj logici teritorijalna politička jedinica može postati etnički homogena „samo u slučaju da ubija, ili proteruje, ili asimilira sve pripadnike druge nacije“ (Gelner, 1997: 13).¹²

U ovom slučaju stavovi prema Romima jesu dosta jak indikator nacionalizma jer uzeli smo manjinu prema kojoj postoji visok stepen etničke i socijalne distance. Što se tiče ove analize treba imati u vidu i vremenski okvir u kome nešto istražujemo. Dešavanja u mestu Jabuka blizu Pančeva tokom 2010 su dovela do toga da 500 ljudi kamenuje romsko naselje. Ne samo što je došlo do takvog rasističkog incidenta od strane «običnih» građana već je i reakcija državnih institucija nastupila tek trećeg dana od početka napada. Imajući u vidu da se od 2009, i u tokom Dekade Roma u Srbiji dogodio veći broj incidenata (rušenje romskih baraka radi izgradnje infrastrukturnih objekata, obelodan-

jivanje postojanja oko 600 neformalnih romskih naselja) povećana je pozornost javnosti na romsko pitanje. Mediji su i češće prenosili izveštaje u kojima se prikazuje sva beda i jezivi uslovi u kojima Romi žive uz komentare i prenošenje odluka gradskih vlasti o tome «kako to pitanje mora da se reši». Ovo je navedeno jer Romi mogu da budu primer agresivnijeg odnosa nego da je u pitanju neka druga etnička grupa – ali ova pretpostavka i ako je tačna, u ovom slučaju ne bi smela da nas čini manje zabrinutima.

Stavovi na svakoj od ovih skala (tradicionalizma, konzervativizma homofobije i antiromizma) dali su nam opšte podatke. U konačnu analizu su uključeni i komentari – pojedinačni iskazi iz upitnika a koji nisu ušli u pomenute skale. Takođe, prikupljeni su podaci i o materijalnom statusu porodica ispitanika jer se htelo utvrditi da li je status porodice u korelaciji sa pojedinim vrednostima. Iskazi su dati u obliku Likertove skale sa pet stupnjeva – od potpunog neslaganja do potpunog slaganja. Upitnik je dostupan u Prilogu na kraju izveštaja.

Obrada podataka rađena je u programu SPSS 18. Pre unošenja podataka u planiranje uzorka odlučeno je da uzorak čini šest gradova koji bi prezentovali vrednosti po različitim regijama u Srbiji.

U uzorak je konačno ušao sledeći broj ispitanika po gradovima: Beograd – 142; Novi Sad – 107; Zrenjanin – 89; Kruševac – 92; Niš – 110 i Novi Pazar – 89.

U tim gradovima podjednak je broj ispitanika muškog i ženskog pola. Polnu strukturu ukupnog uzorka čini 310 muškaraca (49,2%) i 319 žena (50,6%) od ukupnog broja (630 ispitanika).

U gradovima uzorak je planiran u odnosu na starost srednjoškolaca (radi ravnomernijeg uzorka srednjoškolci su podeljeni na mlađe i starije kategorije – 1. i 2. godina i 3. i 4. godina čije je udeo isti). Uzorak je podeljen i u odnosu na profil škole koji je radi analize podeljen na uslovno rečeno «elitnije», «standardne» i «potencijalno problematične» škole (htelo se utvrditi da li postoje razlike prema profilu škole u odnosu na stepen nasilja jer se o toj temi stalno spekulise u javnosti). Iz svake, već po «profilu» odabrane škole, izabrano je jedno odeljenje mlađih i jedno odeljenje starijih srednjoškolaca i u uzorak su ulazili svi ispitanici tako izabranih odeljenja.

Ideje liberalizma kao što će se videti kroz kasnije tumačenje dobijenih podataka neće se ovde poistovećivati sa «evropskim vrednostima». Zapravo, neće se negirati ni njihova sličnost sa tim vrednostima. O čemu se zapravo radi? Evropski identitet ćemo ovde razmatrati kao «prazan pojam» jer kako navode pojedini autori postoji pitanje/problem

¹² Gelner takođe naglašava da nacije nisu prirodni načini razvrstavanja ljudi ili „političke sudbine“ iako nacionalistička ideologija propoveda i brani kontinuitet.

kada želimo da utvrdimo u čemu se osećaj evropskog identiteta sastoji. Manuel Kastels smatra da evropsko ujedinjenje traži evropski identitet ali da se taj identitet ne može temeljiti na hrišćanstvu, demokratiji ili etničkoj pripadnosti kao ni na ekonomskom identitetu kroz zajedničko evropsko tržište. Ali jedno je sigurno – «evropski identitet» će dolaziti u sukob sa nacionalizmom, tako da se nacionalizam smatra jednom od ključnih prepreka izgradnji tog identiteta (Vuletić, 2008: 34-50)

Dakle, liberalne vrednosti ćemo tumačiti više kao opozitne vrednostima konzervativizma, tradicionalizma i šovinizma. Mada liberalni ispitanici će biti tretirani kao autentični predstavnici tih vrednosnih orijentacija kroz posebne iskaze. Naime, mnogi iskazi o tradiciji, braku i porodici formulisano su kao prilično ekstremne tvrdnje, čiji je cilj bio da se utvrde njihovi predstavnici «s desna» – tako oni koji su iskazali protivljenje tim tvrdnjama («Žena je jedino ispunjena kad postane majka» ili «Žena povremeno zaslužuje batine») biće ustvari «netradicionalni». A procenat zaista liberalnih ispitanika od grupe netradicionalnih će biti određen kroz odgovore na iskaze tipa «Brak je danas prevaziđena institucija» ili «Zasnivanje porodice na smatram bitnim životnim ciljem».

Početna hipoteza je bila da stavovi ispitanika neće previše odudarati od opšte slike, društveno normiranih a uglavnom konzervativnih odnosa u društvu. Hipoteza je bila da će stavovi pratiti promene društvenog sistema ali i da će ispitanici pokazati liberalniji stav prema tradicionalno shvaćenim rodnim ulogama, da će pokazati više senzibiliteta po pitanju LGBT prava i da neće kruto i jednostrano slediti nacionalne stereotipe.

20

III STAVOVI I VREDNOSNE ORIJENTACIJE SREDNJOŠKOLACA U SRBIJI

Svaka marginalna grupa (marginalna u smislu podređenosti, grupa nad kojom se vrši opresija), mora, da bi egzistirala, da se pridržava jednog posebnog člana društvenog ugovora koji joj nalaže da bude nevidljiva. Ako joj se i dopusti da bude vidljiva, to je samo onda kada ta vidljivost služi da se potvrde teze opresora (...) Izlaženje iz nevidljivosti sa zahtevom za kvalitativnim, humanističkim menjanjem društvenih odnosa pretnja je za svaki seksistički, patrijarhalni sistem.¹³

1. O tradicionalizmu i konzervativizmu

Jedno istraživanje rađeno 2009, u Srbiji na uzorku od 2 500 anketiranih srednjoškolaca pokazalo je sledeće rezultate: 60 odsto njih smatra da je opravdano nasilje prema LGBT populaciji; 72 odsto saglasno je da muškarac mora da određuje kada treba imati seksualne odnose u vezi; 46 odsto da su muškarcu potrebne druge žene (iako se dobro slaže sa svojom); isti procenat njih veruje da postoje situacije kada devojka zaslužuje da je udare; 25 odsto smatra da bi žene trebalo da tolerišu nasilje kako bi porodica «ostala na okupu»; 10 odsto ispitanih tvrdi da je u redu da udare ženu ukoliko ona ne želi da ima seksualni odnos; a 76 odsto muškaraca smatra da su menjanje pelena, kupanje i hranjenje dece isključivo obaveza majke dok najvažnijom ulogom žene smatraju brigu o kući.¹⁴

Ovo istraživanje je pokazalo prilično ekstremne stavove srednjoškolaca. U sledećim redovima predstavimo rezultate ovog

21

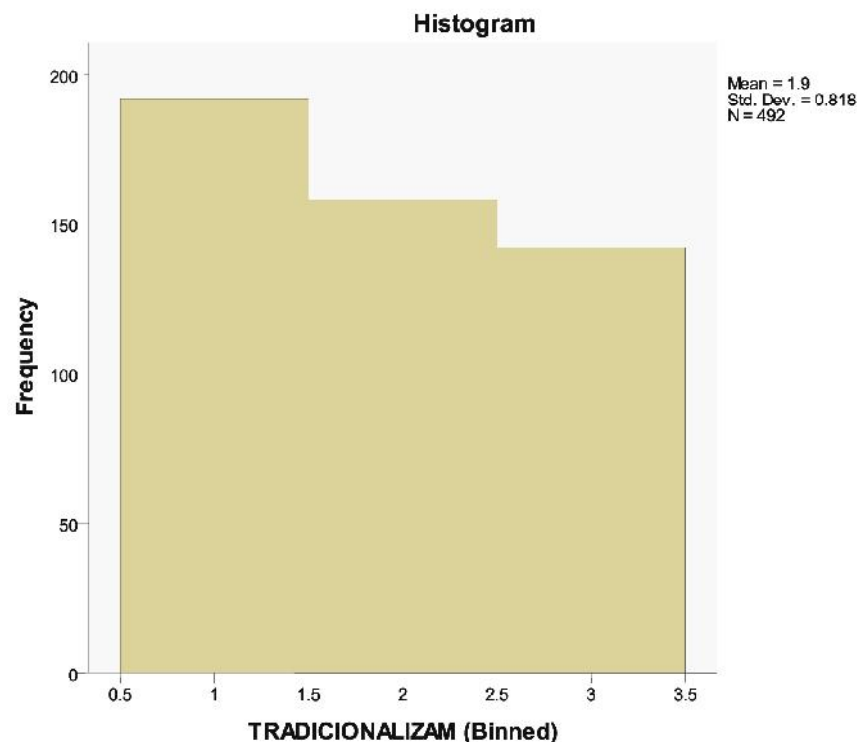
¹³ Marković, S. (1987), Izvor: <http://gay-serbia.com/teorija/2006/06-09-24-uvod-u-lez-bijsku-knjizevnost/index.jsp>

¹⁴ Istraživanje je rađeno u okviru programa «Inicijativa mladića za sprečavanje rodno zasnovanog nasilja na severozapadnom Balkanu». Psihološkinja, istraživačica na ovom programu Jovana Stojanovski smatra da su koreni agresivnosti – izloženost nasilju u porodici, ratovi, sankcije, stres izazvan ekonomskom situacijom, mogućnost gubitka radnog mesta, upotreba alkohola i droge, stereotipni pojmovi muškosti – iznedrili nezadovoljstvo koje se prenosi na mlađe generacije (*Politika*, 29. decembar 2009)

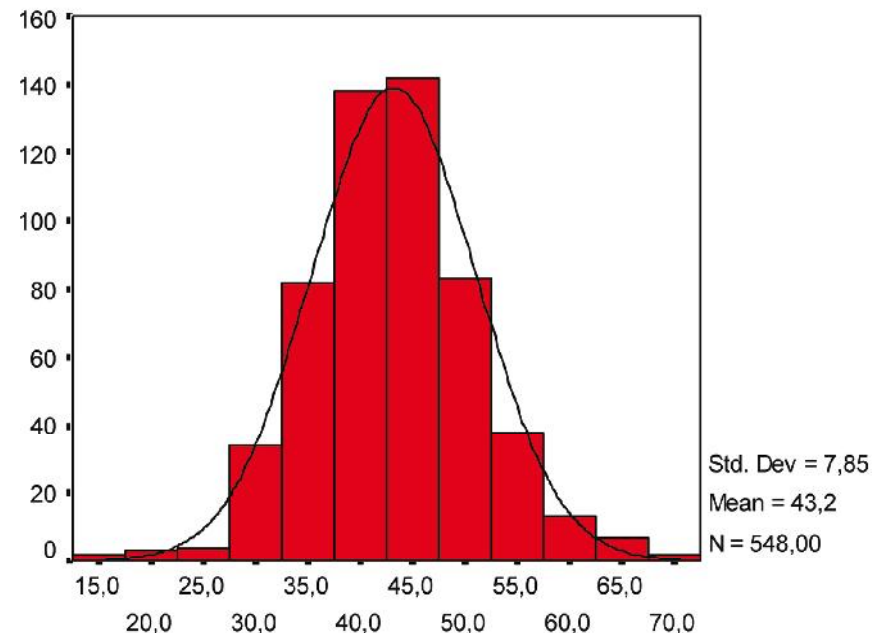
istraživanja i to na skali tradicionalizma i na skali konzervativizma. Skala tradicionalizma obuhvata 14 iskaza a gde se pojedini takođe tiču nasilja nad ženama i rodnim ulogama u porodici tako da ćemo moći da uporedimo nalaze. Kronbahov koeficijent alfa koji pokazuje pouzdanost skale tradicionalizma iznosi 0,70 što nam pokazuje dobru pouzdanost skale. Prvo ćemo izneti uopštene podatke a zatim posebno analizirati pojedine stavke kako bi uočili razlike.

Tradicionalnih ispitanika ima 33,9%, umerenih 27,9% i netradicionalnih 25% (ostatak ispitanika se nije izjasnio za sve stavke tako da se ti podaci tumače kao nedostajući).

Grafikon1. Distribucija ispitanika na skali tradicionalizma

traddS

Napominjem da su namerno izabrane tri kategorije na skali tako da prva kategorija u ovom slučaju (njih 33,9%) obuhvata one koji su ekstremno tradicionalni i one nešto manje tradicionalne. Isto važi i za netradicionalne – od 25% ne možemo reći, kako je objašnjeno u poglavlju o metodu, da su svi liberalni. Neki od njih jesu a neki se samo ne slažu sa ekstremnim tvrdnjama što ih ne čini liberalnim. To ćemo ispitati putem odgovora na posebna pitanja. Aritmetička sredina posmatranog uzorka je 43,2 (medijana =43,0) a s obzirom da je teorijska sredina na ovoj skali 40 i najbliža srednjoj vrednosti *2-umereno tradicionalni* znači da su srednjoškolci generalno posmatrano umereni po pitanju tradicionalizma.

U odnosu na pol ispitanika, razlike su najizraženije – žene su skoro pet puta manje tradicionalne od muškaraca i skoro četiri puta više liberalne/netradicionalne.¹⁵

¹⁵ Tome u prilog govori i izračunat Pirsonov koeficijent korelacije koji meri jačinu veze između dve promenljive (pola i skale tradicionalizma). U ovom slučaju on iznosi 0,49 što se tumači kao visoka vrednost u korist žena.

Ostale varijable u odnosu na tradicionalizam su sledeće:

U odnosu na zanimanje njihovih roditelja, upadljivi su podaci da veći broj iz grupe tradicionalnih ima majke i očeve koji su nezaposleni ili radnici; u grupi netradicionalnih upadljivo je veći broj roditelja koji se bave politikom; ali broj umerenih i tradicionalnih je nešto veći i tamo gde su očevi direktori manjih i većih firmi ili su rukovodioci.

U odnosu na obrazovanje njihovih roditelja ne postoje bitne razlike (jedino su majke sa završenim fakultetom u većem broju kod tradicionalnih). Ova razlika u odnosu na obrazovanje i zanimanje govori o malom značaju obrazovanja roditelja za formiranje vrednosti u porodici.

Tradicionalizam je operacionalizovan preko iskaza koji su se odnosili na sferu javnog patrijarhata (stavovi o položaju žena u društvu i percepcija nasilja u porodici) i preko stavova o privatnom patrijarhatu (položaj žene u porodici, nasilje u porodici, podela poslova oko brige o deci). Ovako tumačenje tradicionalizma preko podele na privatni i javni patrijarhat uveo je feministički pokret svojim teorijskim polazištem po kome se patrijarhat može dugo zadržavati iako je na primer društvo dostiglo zavidan stepen poboljšanja položaja žena u javnoj sferi: «Savremena društva, dakle, predstavljaju 'mešani' tip patrijarhalnog društva u kojem je još uvek izražena muška dominacija u ekonomiji, politici i javnom životu, i pored značajnog izlaska žena iz privatne sfere i njihovog vidnog radnog doprinosa (...) Podređeni položaj žene nije samo 'produkt privatne svojine' (kako su mislili marksisti), niti je rezultat biološke nužnosti, jer neravnopravnost između polova nije prirodom data, niti je samo ekonomska, već je i kulturna, duhovna, istorijska pojava» (Papić, 1993). Tako se promene koje nastaju danas (mešavina tradicionalističkih i liberalnih vrednosti) mogu tumačiti i kao rezultat različitih tendencija: s jedne strane postoji modernizacijski efekat socijalizma a sa druge retradicionalizacija u periodu postsocijalističke transformacije (prema Pešić, 2009: 175).¹⁶

Na prvi stav koje je tipičan za ispitivanje stepena tradicionalizma – *Porodica i brak su svetinje* – 77% ispitanika se slaže; dok se svega 10% ne slaže i njih ćemo tretirati kao liberalne u grupi "netradicionalnih".

¹⁶ U jednom istraživanju, analizi rasprostranjenosti patrijarhalnih vrednosnih orijentacija u društvima Zapadnog Balkana, osnovna teza je bila da sa procesima modernizacije dolazi do promena u vrednostima ka sve većoj rodnoj ravnopravnosti, sa činjenicom

Neodlučnih je 11%. Posmatrano prema polu, sa stavom se za 10% više slaže muškarci nego žene.

Drugi stav *Zasnivanje porodice je nešto čemu svi težimo* takođe podržava visok procenat, njih 78% a ne slaže se ponovo 10%.

Treći stav kao provera stereotipnosti prethodnog potvrđuje da su ispitanici ostali pri svom opredeljenju – stav *Zasnivanje porodice ne smatram bitnim životnim ciljem* ne podržava 72%.

Još jedan stav pokazuje visok tradicionalizam – *Žena je jedino ispunjena kad postane majka* podržava 30% ispitanih. Ovde nema velike razlike prema polu što je možda čudno ali govori o jačini rodnih stereotipa i podložnosti njima.

U srpskom društvu žene su potčinjene u porodici – 38% se ne slaže nasuprot 22% koji potvrđuju ovaj stav. Nema velike razlike u odnosu na pol. Dakle, svaki peti ispitanik ima svest i priznaje da ovo društvo loše tretira žene. Isto važi i za sledeći pokazatelj:

U našem društvu nasilje u porodici je veliki problem – 60% se slaže sa ovim stavom, dok je protiv 14% (Grafikon 2.)

Ako bih znao za neki slučaj nasilja u porodici prijavio/la bih ga – 61% bi prijavilo nasilje u porodici što je ohrabrujući podatak. Protiv je svega 7%. Ovo je ohrabrujući podatak.

Kada su u pitanju odgovori koji se tiču opštih rodnih uloga i stava prema porodici kao vrednosti, ne postoji toliko izražena podela prema polu i stavovi su uglavnom veoma tradicionalni osim povećane svesti o problemu nasilja u porodici što je pozitivan pokazatelj.

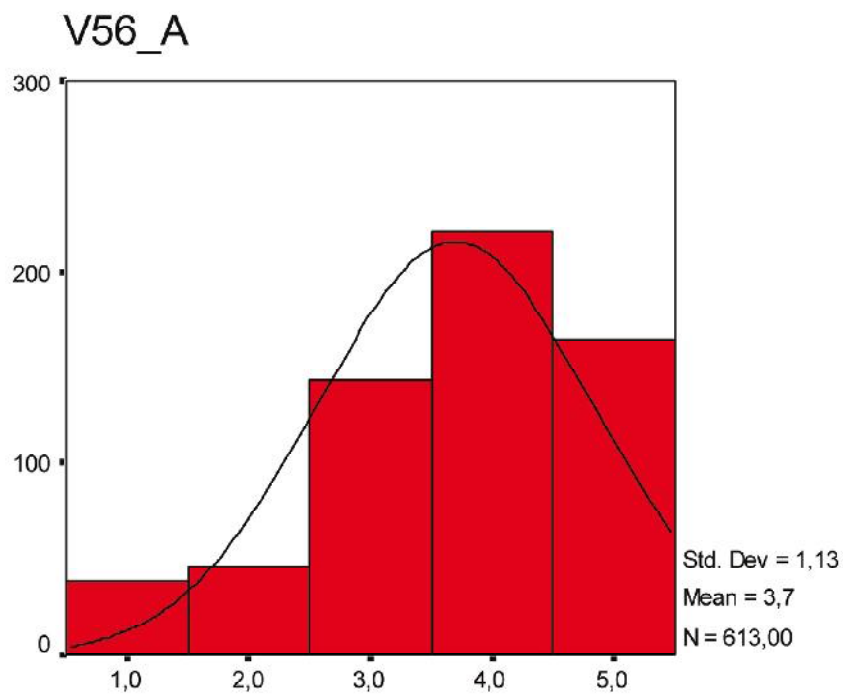
Ali na sledeće stavove koji se uglavnom tiču «privatnog patrijarhata» žene daju daleko liberalnije odgovore:

U porodici ipak muškarac treba da ima glavnu reč – 44% ispitanika se slaže sa tvrdnjom (od tog broja 70% su muškarci), neodlučnih je 12,5% a netradicionalnih 43,5% (Grafikon 3).

da modernizacija (društveno ekonomski razvoj nekog društva) neće neizbežno dovesti do promene vrednosti u društvu. Te vrednosti, prema revidiranoj teoriji modernizacije, mogu zavistiti i od istorijskog nasleđa datog društva, dominantne religijske tradicije i kulturnog nasleđa. Analiza je tako pokazala da postoji veći deo netradicionalnih ispitanika u odnosu na tradicionalne ali samo kada su u pitanju stavovi o sferi javnog patrijarhata dok u sferi privatnog 13,8% ispitanika se pokazalo kao izraziti tradicionalno, dok udeo netradicionalnih varira od 14,1% u kosovskom uzorku do 31,2% u uzorku za Hrvatsku. Analizom je bilo obuhvaćeno sedam zemalja: Albanija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Kosovo, Makedonija, Crna Gora i Srbija (Pešić, 2009: 178).

Grafikon 2. Pokazuje distribuciju odgovora pri čemu oznake označavaju redom:

1 – uopšte se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – niti se slažem niti se ne slažem, 4 – slažem se, 5 – potpuno se slažem

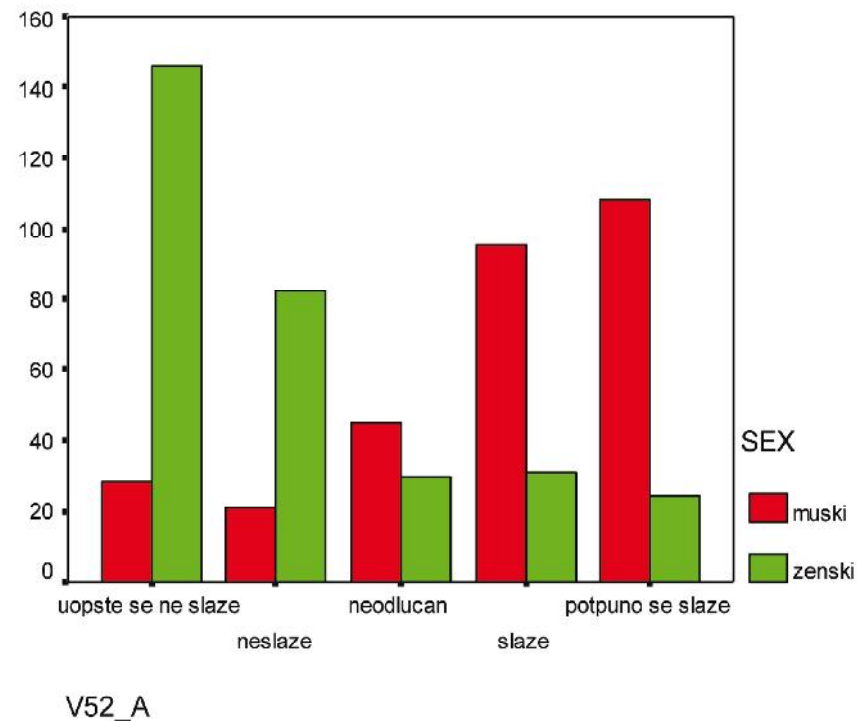
V56_A

Brigom o deci treba prvenstveno da se bavi majka, pa tek onda otac – slaže se 28% a 48% se ne slaže sa stavom.

Kada se radi o roditeljstvu bitno je da i muškarac bude uključen – kako bi žena mogla da se posveti drugim stvarima – 80,5% se slaže sa ovim iskazom, a protiv je 9%.

Žene treba više da rađaju da bi mi opstali kao nacija – Ne slaže se svega 28% a podržava stav čak 43% ispitanika. Ovaj stav potvrđuje vezu između nacionalističkog tradicionalizma i pronatalitetnih politika. Takve politike su često široko prihvaćene iz razloga što ih ne propa-

Grafikon 3. Pokazuje distribuciju odgovora prema polu ispitanika:

V52_A

giraju (samo) opozicione i ne *mainstream* desničarske opcije već su one deo državnih politika. Podsetimo na kampanju tokom 2011, u Srbiji pod sloganom «Jedno dete za mamu, jedno za tatu, a treće – za državu». Radi se o predlogu Komisije za izradu građanskog zakonika da u budući Porodični zakon uđe odredba koja predviđa da će majke sa troje dece primati mesečnu naknadu koja neće biti manja od 20.000 dinara mesečno.¹⁷

Feministička kritika ovakvih politika uvek ide u smeru kritike upotrebe ženskog tela kao simbola i instrumenta jačanja nacije, tj. patrijarhalnog ustrojstva društva u kome se žene svode na reproduktivne

¹⁷ Blic, 30. jun 2011.

funkcije. Skoro tri puta više muškaraca podržava stav da *Žene treba više da rađaju da bi mi opstali kao nacija*, za razliku od žena. Sklonost nacionalizmu je bliskija muškom polu u ovom slučaju nego kada su se merili stavovi prema Romima preko sličnog iskaza gde nije bilo upadljive razlike prema polu (što može da se pripiše samo većoj važnosti ove teme za ženu kada nju direktno pogađa ali ne i kada su manjinske grupe u pitanju).

Iz grupe iskaza koja su se odnosila na nasilje u porodici ovo je najzabrinjavajući podatak:

Žena povremeno zaslužuje batine – Ne slaže se 78%, neodlučnih je 9,2% dok se stavom slaže 9%. Otprilike svaki deseti ispitanik se zalaže za nasilje nad ženama.

U odnosu na stavove privatnog patrijarhata može se zaključiti da ekstremno tradicionalističkih ima sigurno 9% dok taj broj može da raste do 39%. Netradicionalnih ima daleko više – od 30 do 40% (daleko manje liberalnih stavova je bilo u prvoj grupi pitanja).

Što se tiče poređenja po gradovima jedino je upadljiv podatak da je više tradicionalnih i konzervativnih ispitanika u Novom Pazaru (2/3 uzorka iz tog grada su se nacionalno izjasnili kao Bošnjaci i muslimani pa su tradicionalističke vrednosti objašnjive s obzirom na jači uticaj islama). Čak 53% ispitanika iz tog grada se slaže sa tvrdnjom da je žena jedino ispunjena kad postane majka. Takođe, na pitanja o zabrani abortusa 62% ispitanika i ispitanica iz Novog Pazara se zalaže za zabranu.

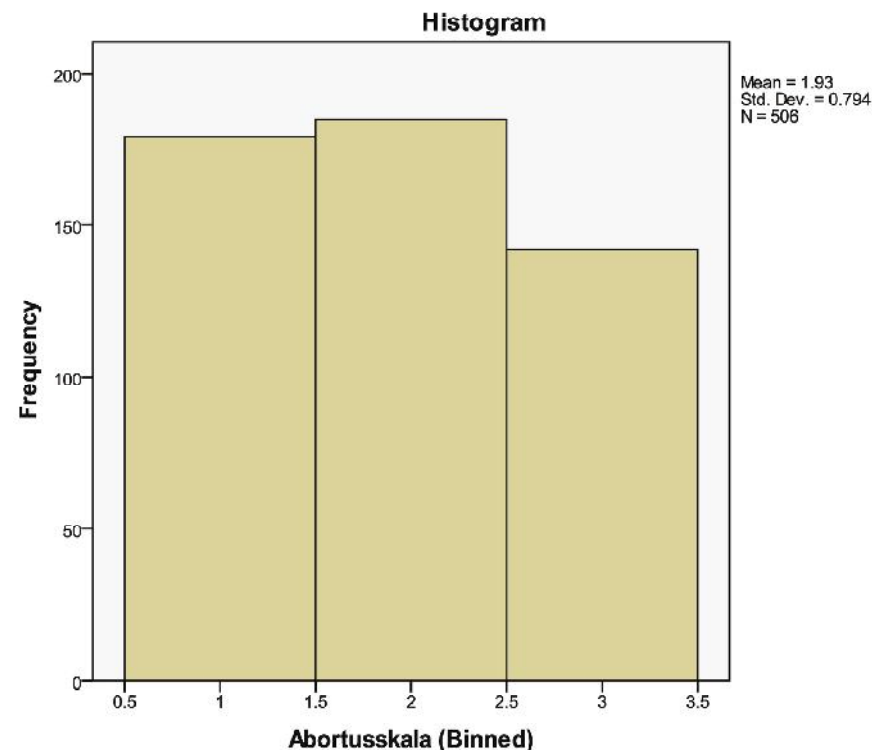
Generalna ocena je da su srednjoškolci jako skloni stereotipima. Tradicionalniji su muškarci koji su jače usmereni da razmišljaju patrijarhalno. Ali, ipak su svesni i osetljivi na promene (ako govorimo o nasilju u porodici). Ovi podaci se ne poklapaju sa vrlo ekstremnim podacima iz istraživanja sa početka ovog poglavlja. Zabrinjavajući je podatak o spremnosti na nasilje i taj se podatak donekle poklapa sa stavkom u pomenutom istraživanju gde je svaki deseti ispitanik spreman da ošamari ženu.

Vrednosti tradicionalizma su često i vrednosti konzervativizma (s tim što konzervativne vrednosti nisu uvek samo deo retrogradnih ideologija koje se obično pozivaju na tradiciju, već konzervativni mogu biti i desni liberali ili levičari). Ovde se konzervativizam operacionalizuje preko stavova o abortusu. Polazi se od stanovišta da se na tom pitanju prelamaju suprotstavljeni rodni, nacionalni, religiozni i ideološki interesi. Ipak, stavovi prema abortusu mogu biti samo jedan od indikatora konzervativizma.

Srednjoškolci su dali sledeće odgovore na stavove prema abor-

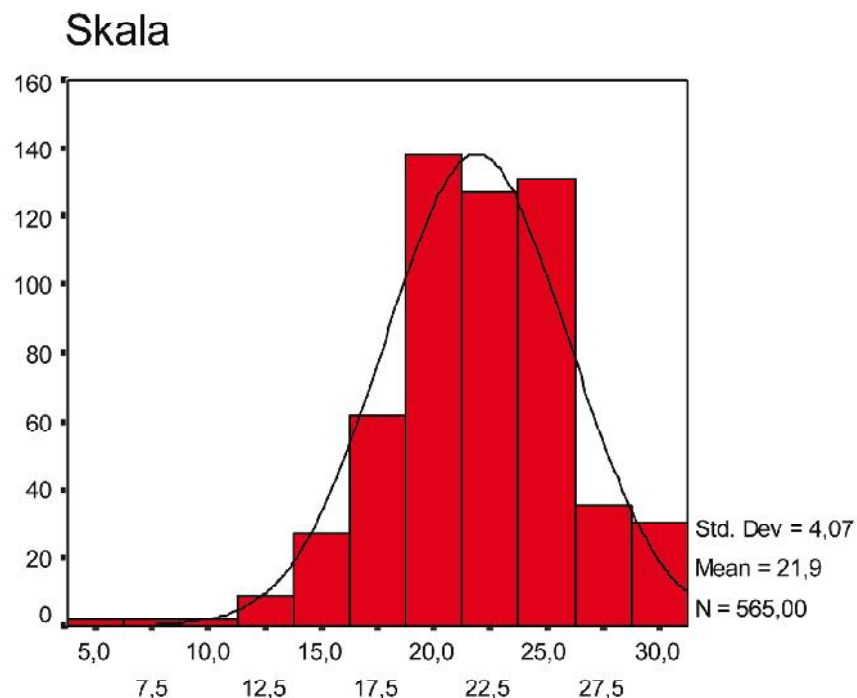
tusu: konzervativnih je 31,6%; umereno konzervativnih 32,6%, dok je 25% dalo nekonzervativne odgovore na skali pitanja o abortusu.

Grafikon 4. Distribucija ispitanika na skali stavova prema abortusu

I ovde se pojavljuje razlika prema polu ali nešto manja nego na skali tradicionalizma: dva puta je više konzervativnih muškaraca, a u grupi nekonzervativnih je dva puta više žena.¹⁸

¹⁸ Između promenljive pola i skale konzervativizma izračunat je Pirsonov koeficijent korelacije koji pokazuje jačinu veze od 0,26 (govori u prilog tome da su žene po ovom pokazatelju manje konzervativne od muškaraca).

Ovi procenti se uglavnom poklapaju sa tradicionalizmom – tako, 38% ispitanika smatra da *Ako dozvolimo abortus propada nam i nacija* (od tog broja 50% čine muškarci). Za zabranu abortusa se zalaže 40% ispitanika iako je na prethodno pitanje – *Svaka žena ima pravo da odlučuje o sopstvenom životu i telu* – pozitivno odgovorilo njih 73%. To svakako jeste dobar pokazatelj ali opet govori da mladi na učestale tvrdnje daju odgovor koji se smatra «poželjnim» ili očekivanim. Slično je i sa odgovorima na stav *Abortus je greh* gde se 50% slaže sa iskazom dok je protiv 27%.

Pitanje je da li ovu neodlučnost u stavovima pripisati njihovim godinama ili pritisku sredine koji formira takvu društvenu svest.

Izrazito konzervativni su i 16,5% ispitanika koji su pozitivno odgovorili na stav *Prvenstveno otac deteta treba da odlučuje o abortusu*.

Loš pokazatelj na ovoj skali je odgovor žena na pitanje o zabrani abortusa. U okviru žena 31% njih se zalaže za zabranu abortusa, 39% se ne slaže, 29% je neodlučno.

Kada se radi o stereotipima, posebno ako govorimo o porodičnom i bračnom modelu kome mladi teže, mora se naglasiti da se njima u javnom diskursu (u medijima, kulturi, štampi) ne nudi nijedan alternativni model zajednice. Normativnost porodice je jedna od opštih karakteristika tradicionalizma. Posmatranje porodice kao prirodno date kategorije i zajednice koja čini nezamenljivi okvir za život pojedinca jeste prvi znak niskog stepena individualizma kao vrednosti. Insistiranjem na porodici i braku kao «svetinjama» što je bilo prvo pitanje u upitniku, nameće se i religiozni kod po kome bi ta porodica trebalo da funkcioniše. Crkveno i državno mešanje u porodične odnose tj. u formiranje istih realno je i materijalno (dobijanje beneficija za veći broj dece). Odnosi moći konstruišu ono što je poželjno. Ideologija propagiranja zdrave i stabilne porodice tako ima za posledicu isključivanje svih alternativnih oblika zajedništva koji ne odgovaraju tom modelu: vanbračne zajednice, homoseksualne zajednice, poligamne zajednice i tako dalje.

Tako, možemo reći da u ovom uzorku srednjoškolci su iskazali svoj umereno tradicionalan i konzervativan stav ali sa izraženim i zabrinjavajućim ekstremima: njih 10% podržava fizičko nasilje nad ženama; njih čak 77% se slaže sa tradicionalnim viđenjem porodice i braka; abortus smatra grehom njih 50%.

2. O homofobiji

Istraživanje koje smo pomenuli iz 2009, pokazalo je da 60% srednjoškolaca smatra da je nasilje prema LGBT populaciji opravdano. Jedno starije istraživanje iz 2006, na uzorku od 122 srednjoškolaca iz Beograda (istraživači su naglasili da uzorak nije reprezentativan te da se rezultati ne mogu uopštavati za celu populaciju mladih) pokazalo je da 10% ispitanih podržava nasilje nad LGBT populacijom. Istraživanje CESID-a iz 2008, na uzorku od 967 ispitanika pokazalo je da 70% građana smatra da je homoseksualnost bolest.

Ova istraživanja će nam bez obzira na razlike u veličini uzorka reći nešto o stavovima srednjoškolaca u odnosu na vremenski period u kome je istraživanje rađeno.¹⁹

¹⁹ 2009, poruke nasilja upućivane uoči donošenja Zakona o zabrani diskriminacije i potom najave Povorka ponosa u Beogradu, prolazile su nekažnjeno dok su čelnici

Na skali homofobije u ovom istraživanju ispitanici su dali sledeće odgovore: Homofobičnih ima 28,7%, umereno homofobičnih 29,1% i nehomofobičnih 27,9%.²⁰

Aritmetička sredina posmatranog uzorka je 34,2 (medijana =34,0) a s obzirom da je teorijska sredina na ovoj skali 37,5, postoji veća zakrivljenost rezultata ka jačoj homofobiji (Grafikon 5).

Između promenljive pola i skale homofobije izračunat je Pirsonov koeficijent korelacije koji pokazuje jačinu veze od 0,46 (govori u prilog tvrdnji da su žene značajno manje homofobične od muškaraca). Četiri puta je više muškaraca u grupi homofobičnih i tri puta više žena u grupi nehomofobičnih.

Ovo su dakle uopšteni rezultati koji nam generalno govore o procentima ali realniju sliku ćemo dobiti kada predstavimo pojedinačne stavove i odgovore na njih.

Od ukupnog broja homofobičnih, dakle od procenta 28,7% možemo reći da su prilično ekstremni bili oni koji su na pitanja da li osobe drugačije seksualne orijentacije zaslužuju batine odgovorili u 22 odsto slučajeva da se slažu sa tim (58% je bilo protiv, dok je 20% neodlučno). Dakle, postoji velika razlika u odnosu na 60% iz istraživanja 2009, koji su podržavali nasilje prema gej populaciji.

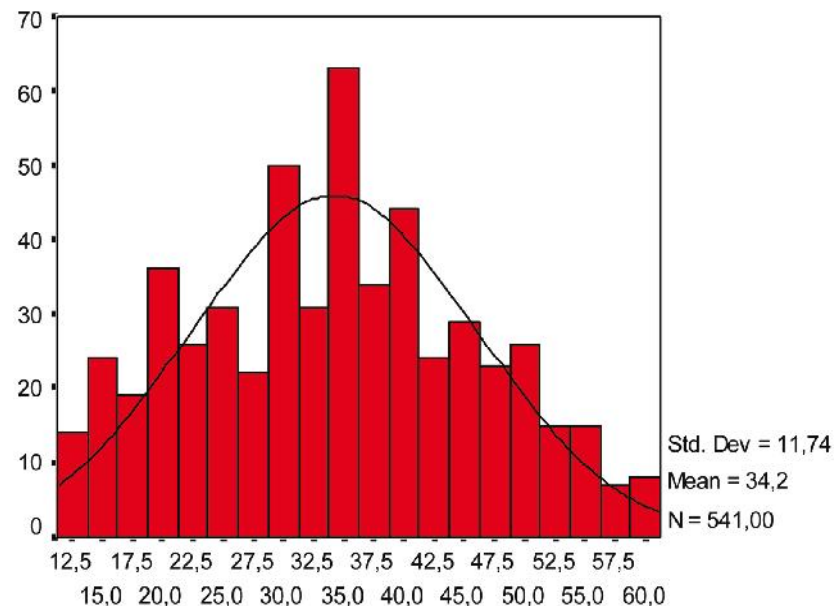
Razlike prema polu su i ovde značajne kao i za celu skalu – šest puta više muškaraca smatra da LGBT populacija zaslužuje batine (Grafikon 6).

Takođe, ekstremno homofobični su i 20% onih koji su na pitanje *Treba ih izbaciti iz škole* odgovorili pozitivno. Opet imamo slično protivljenje (59% se ne slaže sa ovakvim merama) i opet je 21% neodlučnih.

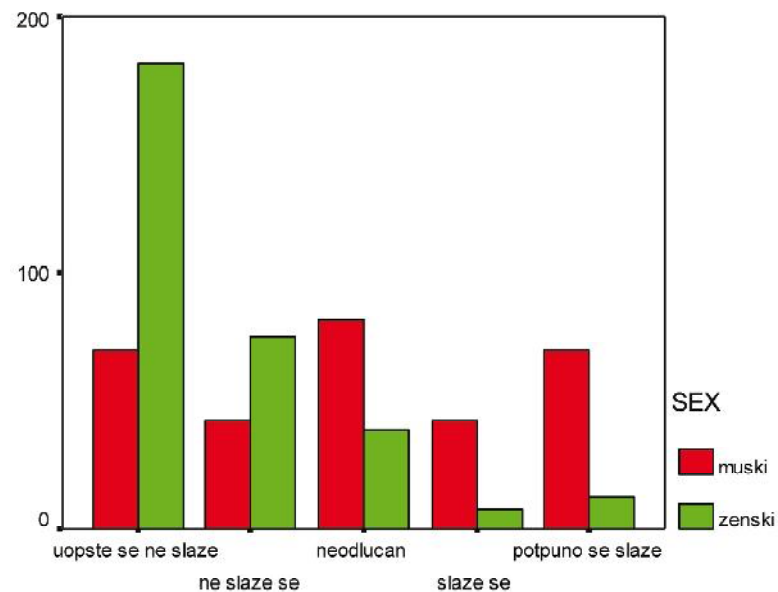
institucija poput tužilaštva, Parlamenta kao i gradonačelnik Beograda Dragan Đilas davali problematične izjave. Klima kašnjenja nasilja skoro da nije postojala, a kroz medije su se prenosile poruke pretnji, što iz desno ekstremističkih organizacija što iz službi bezbednosti. Starije istraživanje iz 2006, rađeno je u periodu nevidljivosti LGBT pokreta i kada ozbiljne kampanje nisu postojale – nakon prebijanja učesnika gej parade u Beogradu 2001.

²⁰ Kronbahov koeficijent alfa kojim se meri ukupna pouzadnost skale pokazuje vrednost od 0,91 što govori da skala pokazuje veoma dobru pouzadnost.

Grafikon 5. Distribucija ispitanika na skali homofobije

Grafikon 6. Pokazuje distribuciju odgovora prema polu ispitanika

Ukupno je bilo oko 70 negativnih komentara a od tog broja trećina su bila od strane muškaraca. Evo nekih primera:²¹

- Uopšte nam nisu potrebni pederi
- Mislim da bi to mogli da zadrže za sebe
- Ne treba to javno da pokazuju!
- Ubij geja!
- Smrt pederima
- Pobiti! Bolest!
- Pederčine treba da se leče!!! To nije normalno. Znači mrš kući
- Pedere treba tući
- Ma to je bolest
- Ubiti²²
- Zaslužuju batine ako se javno izlažu
- Čekamo ih
- Ne podržavam ih ali ih i ne mrzim. Nervira me što žele parade i da usvajaju decu a ustvari su bolesni kao i nekrofilii i pedofili
- STOP GEJ POPULACIJI!
- To nije normalno i to je bolest, pogotovo zato što to zabranjuje Pravoslavna crkva!
- Gej osobe su ok, ako to ne ističu i time se ne hvale. Jer danas ako si gej imaš veća prava od ostalih.
- Parade i slične manifestacije jesu način buđenja lične svesti, ali ja ih lično smatram provokacijom. Kao što imaš pravo na izbor, tako i drugi imaju pravo da ih se ne tiče tvoj izbor

Positivnih komentara je bio 17. Ovo su neki od njih:

- Svako ima pravo na svoj život i uređenje istog
- Ne smeta mi njihova seksualna orijentacija
- U našoj školi je to teško javno reći
- Nemam ništa protiv gej osoba
- Gej je ok :)
- Imam dosta prijatelja van škole koji su gej... poštujem ih i volim!
- Volim ih!

²¹ Svi komentari iz upitnika su preneti izvorno.

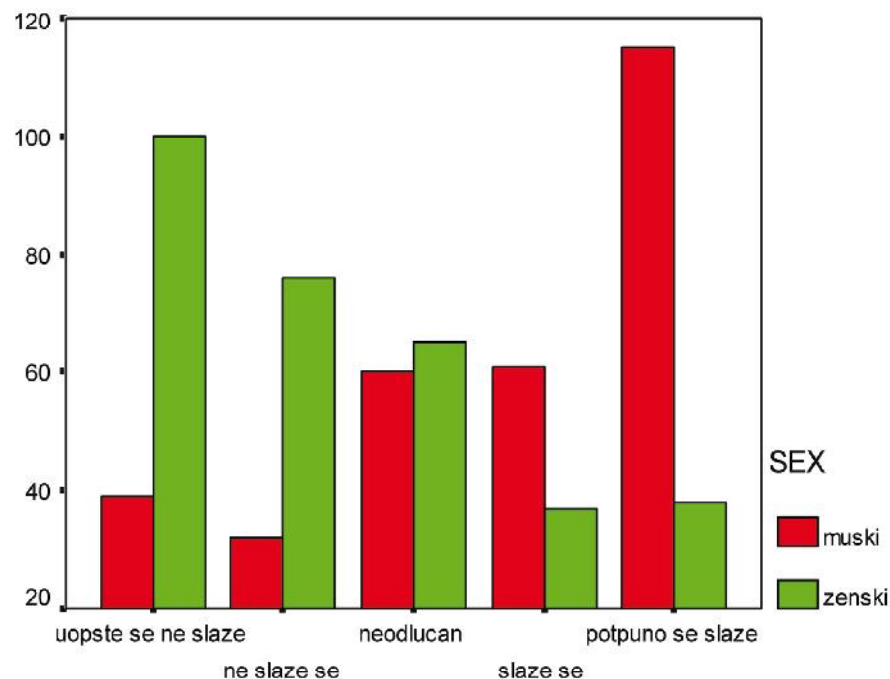
²² Ispitanik potpisan kao «Obraz».

- Imam druga koji je gej
- Podržavam ih, ne razlikuju se od ostalih
- Ni po čemu se ne razlikuju od ostalih

Neka pitanja – *Mislim da su bolesni* – pokazuju takođe visok stepen homofobije gde su verovatno «umereni» na skali odgovarali većinom pozitivno: 41% tvrdi da je LGBT populacija bolesna, 21% je neodlučnih i 38% se ne slaže sa stavom.

I opet, posmatrano prema polu muškarci se daleko više slažu sa ovom tvrdnjom i daju daleko više ekstremne odgovore (75,2% muškaraca se potpuno slaže naspram 24,8% žena):

Grafikon 7. Pokazuje distribuciju odgovora prema polu ispitanika:

LGBT3

Posmatrano po gradovima postoje razlike: Beograd je pokazao negativnije stavove u odnosu na Niš i Novi Sad. Najliberalniji su stavovi u Zrenjaninu gde imamo čak 42% ispitanika koji se ne slažu uopšte sa ovom tvrdnjom i 17% koji se slažu. U Nišu su takođe slični stavovi, tj. ukupno je oko 43% ispitanika iskazalo neslaganje sa tvrdnjom. U Novom Pazaru su stavovi nešto konzervativniji, dok su u Kruševcu i Novom Sadu takođe podeljeni. Najnegativniji su u Beogradu sa ukupno 47% ispitanika koji se slažu sa tvrdnjom da su osobe drugačije seksualne orijentacije bolesni. Izgleda da je najjača desničarska propaganda skoncentrisana u glavnom gradu u vreme održavanja Parade ponosa uticala na porast homofobije. Međutim, to su rezultati koji prate događaje čije dejstvo se oseća sada, ali čiji uticaji na duži rok ne moraju biti negativni – upravo suprotno, poređenje rezultata iz 2009, i 2011, govori u prilog tezi da porast vidljivosti marginalizovanih grupa utiče na smanjenje diskriminatorskih stavova prema njima.

Positivan odgovor na pitanje *U potpunosti ih podržavam i razumem* dalo je 20% ispitanika.

Odgovori na pitanja *Gej osobama treba dozvoliti pravo na brak* i *Gej osobama treba dozvoliti usvajanje dece* su sledeći:

Od ukupnog broja 62% se ne slaže sa tvrdnjom da bi dozvolili pravo na brak a 67% da bi dozvolili usvajanje dece od strane gej parova. Govorimo o snažnom protivljenju da se prihvate neke od vrednosti za koje se u zapadnim zemljama sada vode bitke a koje će ovde tek doći na red. Ovi rezultati su bili očekivani i potvrđuju generalnu zaostalost zemlje za bračnim i alternativno porodičnim trendovima koji su za sada strani stanovništvu Srbije.

Podržavajući odgovori na ova pitanja su: 16,5 % podržava pravo na brak dok 14,5% podržava usvajanje dece. Možemo reći da se procenat zaista liberalnih u grupi «nehomofobičnih» kreće između 16,5% i 20%.

Zaključićemo da su podele prilično oštre posebno s obzirom da su pitanja u upitniku bila vrlo eksplicitna (očekivao se u tom slučaju veći broj umerenih odgovora, posebno na pitanja o tome da li gej osobe zaslužuju batine ili da li su bolesni, što se nije pokazalo kao tako). To je i razlog zašto smo na skali ovu grupu nazvali nehomofobičnim umesto eksplicitnijeg izraza «liberalni». Slično je i sa skalom tradicionalizma.

Imamo dakle nešto više od 20% ekstremno homofobičnih i nešto manje od 20% liberalnih ispitanika. Ipak, pokazuje se izvestan napredak u odnosu na podatke iz ranijih istraživanja – broj liberalnih stavova raste dok broj ekstremnih odgovora za sada ostaje na istom nivou.

Posebno su nehomofobični odgovori žena što se u nekim ranijim istraživanjima tumačilo time da su da su žene osetljivije na diskriminaciju pojedinih marginalizovanih grupa jer su i same marginalizovane. Odgovor može biti i da se pojam homoseksualnosti češće vezuje za muškarce a kada se vezuje za žene onda nema tako negativan prizvuk ili da muškarci češće osećaju da im je ugrožen identitet kada ih neko povezuje sa gejevima (a kojima se pripisuju stereotipne osobine: slabi su, nisu pravi muškarci, feminizirani su, itd.)

Na skali antiromizma, homofobije i tradicionalizma, nisu se pokazale značajne razlike u odnosu na primanja porodica ispitanika kao i statusa porodica iz koje dolaze. Možda je objašnjenje za to što su podaci o materijalnom statusu tih porodica prilično homogeni za ceo uzorak a imajmo u vidu i sve lošiji materijalni položaj većine stanovništva Srbije u kome dolazi do izrazite i neravnomerne polarizacije – većina siromašnih u odnosu na mali procenat bogatih.

Tako, posmatrano za ceo uzorak, ispitanici su odgovorili da su mesečna primanja u njihovim porodicama sledeća:

1. manja od 16.000 dinara –5%
2. 16.000 - 20.000 dinara – 5%
3. 20.000 - 40.000 dinara – 20,5%
4. 40.000 - 80.000 dinara – 29,3%
5. 80.000 - 150.000 dinara – 12,7%
6. preko 150.000 dinara – 5,6%
7. Ne zna koja su primanja – 21,8%

Oni čija su mesečna primanja u porodici manja od 16 hiljada dinara i 16-20 hiljada smeštaju sebe uglavnom u radničku klasu. Oni koji zarađuju između 20 i 40 hiljada, kao i oni od 40 do 80 hiljada, sebe vide kao pripadnike srednje klase. Svi koji kažu da su mesečna primanja u njihovoj porodici iznad (između 80 i 150 hiljada i preko 150 hiljada) vide sebe uglavnom kao srednju klasu, osim 20% koji se smeštaju u viši sloj.

Za ceo uzorak, pripadnika radničke klase ima 21,3%, srednje klase 68% a višeg sloja 9%.

Ovaj podatak s obzirom na primanja dosta govori o realnosti osiromašenja većine stanovništva Srbije. S jedne strane očigledno je da ako porodica zarađuje između 20 i 40 hiljada mesečno ne može biti srednja klasa. S druge strane, oni koji zarađuju do 80 hiljada (raspon između 40 i 80 hiljada je, priznaćete, veliki tako da nije isto raspolagati

sa 50 ili 80 hiljada mesečno) čak i ako predstavljaju srednju klasu u Srbiji, reći ćemo onda da je naša srednja klasa izuzetno siromašna.²³

Uporedimo sada ove podatke sa odgovorima ispitanika na pitanje kako procenjuju ekonomski status svoje porodice:

1. Nizak (prilično loše živimo) – 2,4%
2. Osrednji (imamo samo za najosnovnije potrebe) – 13,9%
3. Prosečan – 68,8%
4. Natprosečan (živimo malo bolje od ostalih) – 12,5%
5. Bogati – 2,4%

Dakle, u Srbiji (posmatrano prema ovom uzorku što ne znači da bi veći uzorak dao drugačije rezultate) imamo otprilike 30% stanovništva koje živi jako siromašno i 30% koji su objektivno siromašni ali koji ne percipiraju sebe tako. Od tih 30% srednju klasu možda čini njih 12,5% koji izjavljuju da žive malo bolje od stalih. Bogatih ima između 5,6% (oni koji zarađuju preko 150 hiljada) i 9% tj. onih koji sebe vide kao pripadnike višeg sloja.

3. O antiromizmu i nacionalizmu

Kada govorimo o etničkim stereotipima prema određenoj grupi stanovništva onda govorimo o stepenu nacionalizma. U istraživanju etničke distance Instituta za evropske studije sprovedenog 1997, pošlo se od pretpostavke da je etnička distanca koja postoji u višenacionalnim državama «realna osnova na kojoj izrasta politička manipulacija». Kako je navedeno u analizi tog istraživanja «nekadašnja Jugoslavija je najbolji primer koliko uspešna može biti politička manipulacija na osnovu etničke distance» (Sekelj, 2000). Rezultati su pokazali da je visoka etnička distanca u odnosu na Albance, Hrvate, Muslimane i u znatno manjoj meri naspram Mađara «konstantna», ali i da se stepen distance menja

²³ Neka istraživanja pokazuju da srednja klasa iako osiromašena postoji (iako nije jasno šta to znači). Prema rečima Slaviše Orlovića sa Fakulteta političkih nauka ta srednja klasa postoji sa stanovišta sistema vrednosti i uverenja. Za Slobodana Cvejića, indikator srednje klase je još uvek prisutan načina života tipičan za srednju klasu (putovanja na godišnje odmore koji nisu samo privilegija bogatih i sl.). Izvor: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/850008/Kriza+srednje+klase.html>

shodno političkoj situaciji, tj. stepenu prisustva etnonacionalističke matrice u politici.

Ovo istraživanje je navedeno kao uvod u analizu odgovora srednjoškolaca o etničkim stereotipima prema Romima u uzorku koji čine većinom ispitanici srpske nacionalnosti ali i drugih etničkih grupa. Zanima nas na kojim tvrdnjama i stereotipima se temelji antiromsko raspoloženje u Srbiji. Zanima nas takođe da li su i Romi na listi «konstantnih» neprijatelja kod nacionalistički orijentisanih ispitanika. Polazi se od pretpostavke da će podaci pokazati i realan odnos društva prema ovoj manjini kao i (posredno) odnos institucija i države prema njima.

U odnosu na skalu antiromizma ispitanici su odgovorili:²⁴

Njih 36,7% ima ekstremno šovinističke i rasističke stavove prema Romima, 32,2% ih je umerenih a 31% ne pokazuje antiromizam u stavovima. U odnosu na pol, 60% muškaraca naspram 40% žena daje ekstremno negativne odgovore prema Romima. Procenat žena je nešto veći u grupi umerenih i „liberalnih“ (liberalnih, u smislu da pokazuju opozitne vrednosti šovinizmu).

Prema gradovima ne postoji značajna razlika, osim u Novom Pazaru gde je veći broj liberalnih stavova prema Romima (nema značajne razlike u negativnim stavovima).

Prema pojedinačnim iskazima (neka od njih nisu deo skale a značajna su nam za generalnu ocenu), odredićemo koji broj ispitanika ima preterano negativan odnos prema Romima a koji broj je zaista liberalan.

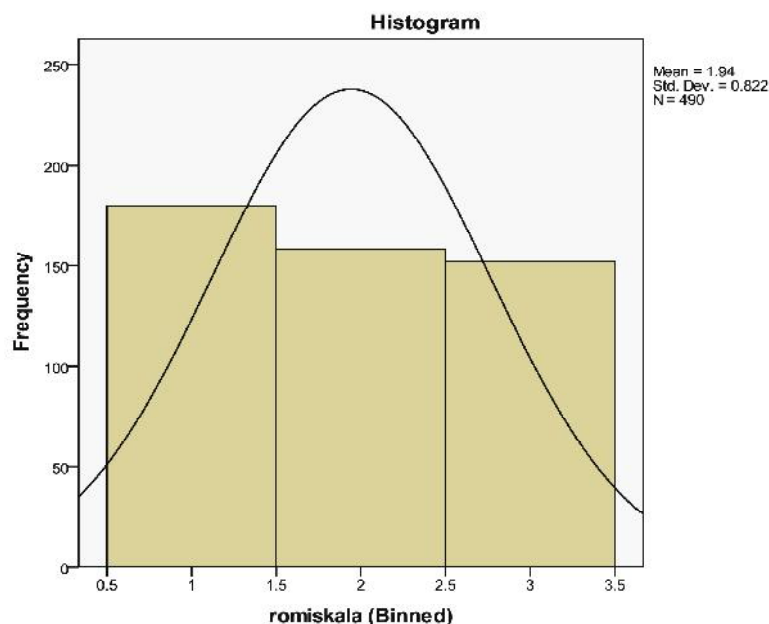
Tvrdnju *Romi su mentalno manje sposobni za učenje*, podržava 20% ispitanika. Razlike prema polu skoro da ne postoje.

Kod tvrdnje *Romi neće da uče, više vole da prosjače*, opet postoji povišen negativizam – 41% odgovara da se slaže i potpuno slaže sa ovom tvrdnjom dok se 30% ne slaže. Ispitanici muškog pola su davali negativnije odgovore. Posmatrano po gradovima ne postoji upadljiva razlika. Nešto su blaži stavovi u Zrenjaninu i Novom Pazaru.

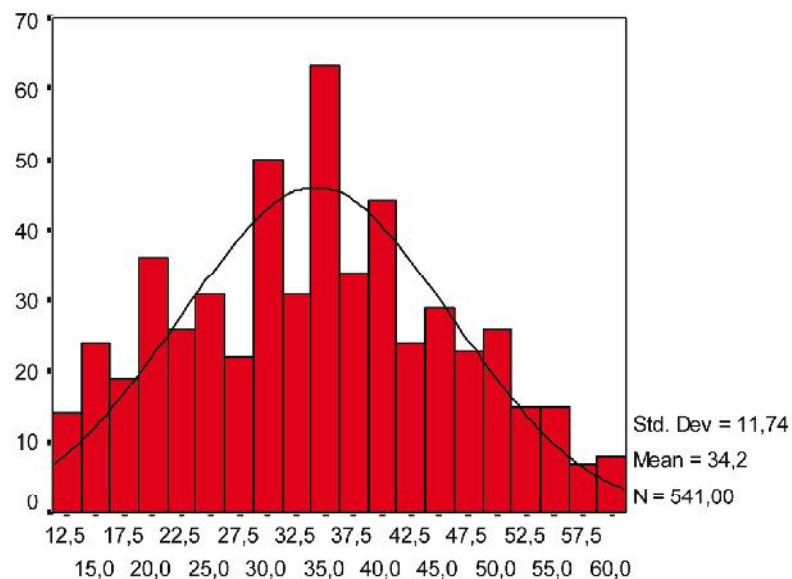
Na stav *Romi su po prirodi prljavi ljudi*, opet se pojavljuje ekstremnih 27 odsto koji se slažu sa tvrdnjom. Ne slaže se 45%. I ovde postoji razlika prema polu – više negativnih odgovora od muškog pola. Prema gradovima odgovori su vrlo slični osim više negativnih odgovora u

²⁴ Skala antiromizma je operacionalizovana putem sedam iskaza o Romima a analizirani su i pojedinačni iskazi koji nisu ušli u skalu. Kronbahov alfa koeficijent je 0,85 što nam govori da je skala pouzdana.

Grafikon 8. Distribucija ispitanika na skali antiromizma

Skala homofobije

Novom Sadu.

Sa stavom *Romi rađaju više dece kako bi ih zloupotrebljavali za prosjačenje* slaže se 43% dok je protiv 24% ispitanih. Niš, Novi Sad i Kruševac daju najnegativnije stavove. Nema upadljive razlike u odgovorima prema polu što potvrđuje i činjenicu da se reprodukcija kada su Romi u pitanju i od strane žena posmatra prvenstveno kroz nacionalistički diskurs a ne rodni kako bi bilo «očekivano».

Reproduktivna aktivnost se vrlo često tumači po nacionalnom ključu i ostavlja prostor za desničarske teorije o «demografskom bumu» (kod nas tipično za objašnjavanje visokog nataliteta kod albanskog stanovništva).

S obzirom na ovako negativne stavove možemo zaključiti da je 36,7% onih na skali antiromizma ustvari broj ispitanika koji pokazuju najviše netrpeljivosti i čiji antiromizam (s obzirom na sadržaj pitanja) kod određenog broja ima elemente rasizma. Ovo nije neobična pojava jer u svakom društvu gde se šovinizam normalizuje i gde se šovinizam usvaja kao «patriotizam» – dakle kao legitiman – otvaraju se vrata ekstremnijim ideologijama, kao što su fašizam ili rasizam.

O ekstremnim stavovima prema Romima svedoče i komentari iz upitnika. Ukupno je bilo 20 negativnih komentara a ovo su neki od njih:

- Ne žele da rade pa zato što i pare koje prose potroše na cigare a ne da bi prehranili decu
- Cigani su Cigani
- Treba ih ubiti²⁵
- Bezobrazni su jer su dobili svoja prava
- Neki Romi se i trude pa se i ne razlikuju od nas
- Ganci, i to treba pobiti!!!
- Romi jednostavno ne vole školu
- Treba ih istrebiti!
- Smrt Ciganima
- Hitler je za njih
- Napadni i iritiraju druge ljude
- Lakše im je da ne rade ništa i samo se žale kako su diskriminirani

²⁵ Ispitanik potpisan kao «Obraz».

Međutim bilo je i nekoliko drugačijih zapažanja o Romima:

- Ne posvećuje im se dovoljno pažnje!
- (Romi) nisu lenji. Knjige za osnovnu školu koštaju gotovo kao polovina prosečne plate u Srbiji, što znači da je i sistem kriv.
- Stop rasizmu i nacizmu
- Deca su vaspitana da mrze Rome
- I Romi su ljudi

Od ukupnog broja, 8,5% ispitanika kaže da u njihovoj školi loše tretiraju Rome. Da su svesni problema sa kojima se Romi suočavaju u društvu govori i podatak da je njih skoro 50% odgovorilo da Romi nemaju uslove za učenje kod kuće. Međutim, 38% se složilo da su *Romi prosto lenji* za učenje. Kao i gornje tvrdnje i ovo govori o velikoj podložnosti stereotipima kod mladih (što nam pre objašnjava kako se formiraju nacionalistički stavovi ali ni u kom slučaju manji realizam u njima – pozivi na ubistvo Roma nisu nerealne pretnje jer ti se incidenti i dešavaju).

Pogledajmo sada kako su srednjoškolci odgovarali na pozitivne stavove prema Romima.

Sa tvrdnjom *Romi su višestruko diskriminisani*, slaže se njih 43% dok se 20% ne slaže ili uopšte ne slaže.

Na stav *Romi treba da budu potpuno ravnopravni u društvu*, 61% se slaže i potpuno slaže a 15% je protiv tog stava. Dva puta više negativnih odgovora imamo kod muškog pola.

Na stav *Sedeo/la bih u istoj klupi sa Romom*, 39% odgovara da se slaže (od toga se potpuno slaže 16,5%) dok se ne slaže 30% (od toga 18% se uopšte ne slaže). Zanimljivo je uporediti ovo pitanje sa identičnim pitanjem samo vezanim za gej populaciju. Naime, 28% ispitanika bi sedelo u istoj klupi sa gej osobom dok to odbija 44% (od toga 32% se uopšte ne bi složilo sa tim). Izgleda da na skali „nacionalnih neprijatelja“ još uvek prednjači LGBT populacija.

Sa stavom *Uvek ih branim i podržavam*, slaže se 17% ispitanika dok je protiv 31%.

„Liberalnih“ ispitanika kada je u pitanju skala antiromizma ima sigurno 17%, dok taj broj može da raste do 28%. Ekstremno nacionalističkih sigurno ima 20% o čemu svedoče i negativni komentari iz upitnika ali taj broj može da raste i do 37% bez obzira što skala pokazuje niži procenat jer pojedina pitanja su uzeta i van skale.

Sada ćemo ove podatke uporediti sa pitanjima koja su ispitiva-

la stepen ksenofobije i nacionalizma. Preko pitanja o tome sa kojom etničkom grupom se ne bi družili i zašto ispitaćemo i etničku distancu.

Na pitanje – *Od pomenutih nacionalnosti najviše mi smetaju* – koje je trebalo da nam odgovori koje nacije srednjoškolci percipiraju kao nacionalne neprijatelje, dobijeni su sledeći procenti:

Tabela koja pokazuje listu „nepoželjnih“ nacija:

§nacionalnineneprijatelji Frequencies

	Responses		Percent of Cases
	N	Percent	
§Nacionalni neprijatelji			
Mađari	61	5.0%	9.9%
Romi	145	12.0%	23.6%
Bošnjaci	49	4.0%	8.0%
Srbi	12	1.0%	2.0%
Albanci	256	21.2%	41.7%
Hrvati	182	15.0%	29.6%
Rusi	16	1.3%	2.6%
Amerikanci	119	9.8%	19.4%
Grci	9	.7%	1.5%
Neko drugi	19	1.6%	3.1%
Niko mi ne smeta	117	9.7%	19.1%
Svi mi se dopadaju	14	1.2%	2.3%
Ne vrednujem ljude po nacionalnosti	211	17.4%	34.4%
Total	1210	100.0%	197.1%

Na ovo pitanje bilo je moguće zaokružiti više odgovora tako da se neke varijable a koje su suprotne ovde preklapaju – na primer 17,4% njih je zaokružilo da ne vrednuju ljude po nacionalnosti. Nekada je taj stav biran samostalno ali u polovini slučajeva biran je sa još nekom «nacijom» – to nam govori dosta o potrebi ispitanika da se ograde od stava da im neke nacije «smetaju» iako su ih odabrali. I sama potreba da to urade je znak da postoji svest o tome da nacionalna netrpeljivost nije poželjna vrednost. Takođe, ne mali procenat odgovora je stavka *Niko mi ne smeta* što je takođe dobar pokazatelj i zajedno sa prethodnim pitanjem govori o određenom broju «antinacionalnih» ili «anacionalnih» opcija kod mladih.

Iz tabele se vidi da su najveći nacionalni neprijatelji Albanci (21,2%), zatim Hrvati (15%), Romi (12,3%) i Amerikanci (9,8%).

Upadljivo je da se antiamerikanizam nije pokazao kao glavna ideološka osnovica već je to netrpeljivost prema susedima i Romima. Kada su Albanci u pitanju, bio je očekivan najveći broj odgovora usled kontinuirane mržnje koja se produkuje prema njima kao i državne politike. Procenat za Rome je previsok i alarmantan.

Mora se zapaziti da Bošnjaci nisu birani u tolikom procentu odgovora iako bi se to očekivalo s obzirom na jaku antikampanju prema Sandžaku. Ali to se da objasniti izborom nacionalnog imena – mladi nisu informisani i još uvek nisu navikli na naziv muslimanske manjine kao bošnjačke, pa se često «Bošnjaci» ne prepoznaju kao «Muslimani». A da to jesu, pokazuju odgovori na pitanje «Neko drugi» gde su najčešći odgovori bili: Muslimani, Jevreji, Turci i u nekoliko slučajeva zapadne zemlje (tim redom).

Posmatrano po gradovima odgovori su uglavnom ujednačeni – jedino je nešto veći procenat u Nišu, Kruševcu i Zrenjaninu odabrao Rome. Najupadljiviji podatak je da je jedino u Novom Pazaru svega nekoliko ispitanika izabralo pomenute grupe «neprijatelja» dok je jedna trećina izabrala stav «Niko mi ne smeta», i to sa najvećim procentom među svih šest gradova.

Pogledajmo sada sledeće procenat odgovora. Na pitanje o nacijama koje im se dopadaju srednjoškolci odgovaraju:

Tabela koja pokazuje listu „poželjnih“ nacija

		Responses		Percent of Cases
		N	Percent	
\$nacionalnriprijatelji ^a	Mađari	24	2.3%	4.0%
	Romi	8	.8%	1.1%
	Bošnjaci	66	6.3%	11.0%
	Srbi	269	25.6%	44.8%
	Albanci	4	.4%	.7%
	Hrvati	17	1.6%	2.8%
	Rusi	157	14.9%	26.2%
	Amerikanci	51	4.7%	8.5%
	Grci	161	15.3%	26.4%
	Neko drugi	24	2.3%	4.0%
	Niko mi se ne dopada	22	2.1%	3.7%
	Svi mi se dopadaju	50	4.8%	8.3%
	Ne vrednujem ljude po nac.	198	18.8%	33.0%
Total	1051	100.0%	175.2%	

a. Dichotomy group tabulated at value 1.

Kao nacije koje im se «dopadaju» označeni su Srbi (25,6%) i Grci i Rusi sa skoro izjednačenim brojem odgovora – oko 15%. Ove nacije su konstanta u smislu istorijskih stereotipa koji se kontinuirano reprodukuju – da se prijateljske nacije vide u pravoslavnim narodima.

Upadljiv je opet podatak da su Amerikanci birani sa skoro 5% kao i Bošnjaci sa skoro 7%.

Ako ove odgovore uporedimo sa gradovima videćemo da su Bošnjaci najviše birani u Novom Pazaru. A ponovo, antizapadnjaštvo se preko ove grupe pitanja neće potvrditi s obzirom da su u opciji «Neko drugi» srednjoškolci navodili kao njima dopadljive nacije Francuze, Špance ali i Crnogorce.

Ova razlika u odnosu na podatke od pre 20 godina u pomenutom istraživanju «generacije njihovih roditelja» da se objasniti promenom diskursa nacionalizma. U vreme kada je rađeno prvo istraživanje 1999, bili su sveži utisci od posledica NATO bombardovanja i uopšte odnos naroda prema politici Zapada je bio neposredniji i tim emotivniji i kognitivno više artikulisan. Od 2000, desnica se menja, u smislu da se više usredsređuje na «unutrašnje neprijatelje». Menjanje diskursa prema Zapadu proističe i iz realnog stanja života mlađe generacije – i pored siromaštva, oni više putuju i dolaze u dodir sa kulturom Zapada; govore strane jezike; koriste socijalne mreže poput *Facebook*, *Myspace*, *Twitter* – to sve utiče na to da oni postaju adaptivniji na efekte globalizacije kulture, posebno na medijske sadržaje.

Upravo zbog promenjenog vremenskog i socijalnog konteksta u kome desnica nalazi uporište, navedena pretpostavka o manjem antizapadnjaštvu ne znači da je nacionalizma manje već da je on promenio svoj sadržaj ali i retoriku.

O stepenu nacionalizma na ovom uzorku, mogu donekle svedočiti negativni komentari koje su ispitanici ostavljali na pitanje *Ako od navedenih grupa postoji neka sa kojom se ne bi družio/la, napiši koja i zašto?* Kako najveći broj ispitanika nije ostavljao komentar (ili su to bili pozitivni komentari «Sa svima bih se družio/la», «Ne postoji», «Sa svima») a i s obzirom da pitanje meri ekstremne slučajeve, navešćemo neke primere:

- Sa Šiptarima, Hrvatima;
- Albanci zbog svog zla koje su naneli srpskom narodu
- Sa pederima i Romima :)
- Srbija Srbima
- Sa Romima
- Katolici
- Albanci
- Albanci, Muslimani....
- Albanci, Muslimani zato što su protiv države Srbije.
- Muslimani i Albanci
- Sa Šiptarima. Mada nije da se ne bih družila, nego ne bih ostvarila neki

preteran kontakt, iako tu decu kao i sebe ne smatram krivim za neka dešavanja u prošlosti. Ali između nas i njihovog naroda će uvek postojati netrpeljivost tako da je najbolje to izbeći.

- Ne bih se družio sa Romima, prljavi su i aljkavi
- Romi krađu!
- Čekamo ih!
- Sa Romima, provociraju, krađu, neobrazovani su!
- Sa Hrvatima, Romima i Muslimanima jer odudaraju od društva
- Sa Hrvatima se ne bih družila. Nisu druželjubivi i zbog razloga svima poznatih;)
- Albanci. Zbog već poznatih razloga. Ne mislim da su svi isti, verovatno ima i puno dobrih Albanaca, ali ne bih mogla...
- Ne bih se družio sa ciganima
- Mađarima, Makedoncima...
- Jednostavno naša prošlost nam to ne dozvoljava! Ne možemo da se pravimo kao da ništa nije bilo. Naši preci su krv prolivali, a sad treba budemo ravnopravni. Ne (Romi, Hrvati i pokatoličeni)
- Muslimani prvenstveno zato što oni nas mrze, a Hrvati i Šiptari ... BEZ KOMENTARA. Albanci su me proterali sa Kosmeta.
- Sa Albancima i Hrvatima jer mrze moj narod i nepoštuju ga, ubijaju ga i ne dozvoljavaju da se čuje naša himna!
- Turci
- Romi, Muslimani, Albanci, Hrvati, Jevreji jer mrze srpski narod!!! Mrzim Bugare!!!

Ovo su dakle odgovori uglavnom ekstremno nacionalnih ispitanika. Negativnih komentara ovog tipa bilo je ukupno 54 (nema upadljive razlike prema polu), od toga najviše u Nišu a nijedan u Novom Pazaru. Znači da svaki deseti ispitanik ovog istraživanja kvalifikuje neku etničku ili nacionalnu grupu kao onu sa kojom ne želi kontakt ili koju otvoreno mrzi. Treba imati u vidu da oni uglavnom osećaju da je takav njihov stav legitiman, ustvari «da prolazi u društvu».

4. Nasilje u školama

Učenicima su postavljena pitanja o tome koliko puta su bili svedoci nasilja (videli da je neko fizički i verbalno maltretiran), koliko su sami bili žrtve nekog od tih oblika nasilja kao i koliko su puta učestvovali u tučama..

Da je neko verbalno maltretiran više od tri puta videlo je njih 50%; dva do tri puta videlo je njih 17% a 7,5% tvrdi da je to bio slučaj jedan put. Ukupno gledano, samo se 25% srednjoškolaca izjasnilo da nisu nijednom videli nasilje.

Što se tiče odgovora na svedočenje o fizičkom nasilju, njih 29,4% tvrdi da su videli fizičko nasilje više od tri puta, 18% dva do tri puta i 14% ih tvrdi da su jednom videli nasilje. Ukupno je dakle njih 62 odsto videlo da je neko žrtva fizičkog zlostavljanja.

Da su sami bili žrtve verbalnog nasilja tvrdi 37% srednjoškolaca. Da su bili žrtve fizičkog nasilja priznalo je 13%.

Na pitanje *Koliko puta si učestvovao/la u nekoj tuči?* više od 30% ispitanih priznaje da jesu učestvovali:

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Jedan put	51	8.1	8.2	8.2
	2 do 3 puta	55	8.7	8.8	17.0
	Više od 3 puta	96	15.2	15.4	32.3
	Nijednom	423	67.1	67.7	100.0
	Total	625	99.2	100.0	
Missing	System	5	.8		
Total		630	100.0		

Rezultati su mereni u odnosu na pol i odnosu na starost (radi ravnomernijeg uzorka srednjoškolci su podeljeni na mlađe i starije – 1. i 2. godina i 3. i 4. godina). Razlike su merene i u odnosu na profil škole koji je radi analize podeljen na uslovno rečeno «elitnije», «standardne» i «potencijalno problematične» škole (htelo se utvrditi da li važi stereotip da su gimnazije kao «elitnije» škole one u kojima su učenici tolerantniji

i gde ima manje nasilja za razliku od stručnih kao što su mašinske ili tehničke škole)

Prema polu, muškarci su češće žrtve fizičkog zlostavljanja ali oni češće učestvuju u tučama (pet puta više nego žene). Podjednako su žrtve verbalnog nasilja.

Priznanje da su učestvovali u tučama kao i da su bili žrtve nasilja ili videli nasilje ne razlikuje se značajno s obzirom na godine ispitanika.

Razlike u odnosu na profil škole skoro da ne postoje. Jedino je veći procenat (61% u odnosu na 23% i 15% priznanja da su učestvovali u tučama u „problematicnim“ školama nego u ostalim).

Međutim, ne postoje značajne razlike s obzirom na priznanje da su videli fizičko ili verbalno zlostavljanje. Diskriminativno posmatranje razlika u stepenu nasilja u odnosu na profil škole prema ovom istraživanju otpada.

Prema rezultatima istraživanja koje je tokom 2009/10, sproveo nekoliko nevladinih organizacija u Beogradu, Novom Sadu, Smederevskoj Palanci i Velikoj Plani od ispitanih 1.000 srednjoškolaca skoro 80% je prisustvovalo tučama.²⁶ Ovi procenti jesu zabrinjavajući, posebno kada idu zajedno sa agresijom koju mladi pokazuju prema razlikama (što potvrđuju negativni stereotipi prema Romima i LGBT populaciji u ovoj analizi). Isto tako istraživanje u Vojvodini je pokazalo i da više od 22 odsto srednjoškolaca navodi da im smeta kada čuju jezik manjina u njihovim školama a gotovo 22 odsto njih je navelo da učenici sa invaliditetom ne bi trebalo da idu u redovnu školu.

Kada je upitanju razmatranje uzroka nasilja među srednjoškolcima (kao i između učenika i nastavnika koje je takođe prisutno u velikoj meri²⁷) nije redak slučaj da se pribegava određenoj vrsti redukcionizma. Naime, psiholozi su skloni da presudne uzroke vide u „lošoj porodičnoj situaciji“, drugi u neadekvatnim merama sankcionisanja nasilja. Zaboravlja se da je i nasilje među maloletnicima (koje nesum-

²⁶ Tanjug, 22. januar 2010.

²⁷ Prema rezultatima istraživanja 2010. o nasilju u srednjim školama u AP Vojvodini oko 29% učenika je imalo iskustvo sa psihološkim nasiljem od strane nastavnika, a čak 8.3% sa fizičkim nasiljem, dok je 43.8% učenika izjavilo da su prisustvovali nasilju drugih učenika nad nastavnicima (Izvor: http://www.obrazovanje.vojvodina.gov.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=64%3Akampanja-qzaustavimo-nasilje-zajednoq-u-okviru-programa-qkola-bez-nasiljaq&catid=1%3Anovosti&Itemid=3&lang=hr)

njivo ima svoje specifičnosti) kao i svako drugo nasilje samo još jedan efekat krize društva i vrednosnog sistema koje se „odozgo“ promovise. Strukturalno posmatrano, podaci o nacionalnoj netrpeljivosti koji iskazuju srednjoškolci u ovom uzorku, takođe je dio klime nasilja koja je prisutna u medijima, javnom životu, političkoj stvarnosti zemlje. Porodica i škola su agensi koji su deo te strukture ali ne smemo zaboraviti da su uzorci ne samo u tim strukturama moći već i u onim koji čine širu institucionalnu mrežu u kojima ove funkcionišu.

LITERATURA

Blagojević, M. (2002), «Žene i muškarci u Srbiji 1990-2000: Urođnjavanje cene haosa», u Milić, A. I Bolčić, S., ur, *Srbija krajem milenijuma – Razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Beograd: ISI FF.

Gelner, E. (1997), *Nacije i nacionalizam*, Beograd: Matica Srpska.

Ilić, V. (2000), *Potencijal za promene*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

Milić, A. (2009), «Osvrt na rezultate anketnih istraživanja porodica i domaćinstava u Institutu za sociološka istraživanja u poslednjih dvadeset godina», u Milić, A. i Tomanović, S, ur, *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: ISI FF.

Papić, Ž. (1993), «Patrijarhat», u Matić, M. i Podunavac M, ur, *Enciklopedija političke kulture*, Beograd.

Pešić, J. (2009), «Patrijarhalnost na Zapadnom Balkanu. Komparativna analiza vrednosnih orijentacija», u Milić, A. i Tomanović, S, ur, *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: ISI FF.

Radoman, M. (2007), «Predstava o LGBT populaciji na desno ekstremističkim web sajtovima u Srbiji». Rad dostupan na <http://www.helsinki.org.rs/serbian/ljpgroupe.html>.

Reber, T. (2009), «Neke poteškoće pri definisanju pojma porodice», u Milić, A. i Tomanović, S, ur, *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: ISI FF.

Sekelj, L. (2000), «Etnička distanca,ksenofobija i etnonacionalistička manipulacija», u *Sociologija*, Beograd: ISI FF.

Stanojević, D. (2009), «Porodica u postsocijalističkoj transformaciji, sociološke perspektive i problemi Srbije», u Milić, A. i Tomanović, S, ur, *Porodice u Srbiji danas u komparativnoj perspektivi*, Beograd: ISI FF.

Vuletić, V. (2008), «Evropski identitet srpske političke i ekonomske elite», u Vujović, S, ur, *Društvo rizika*, Beograd: ISI FF.

PRILOG

ISPITIVANJE STAVOVA I VREDNOSNIH ORIJENTACIJA SREDNJOŠKOLACA U SRBIJI

Pred tobom je anketa kojom želimo da ispitamo tvoje stavove prema školi, društvu, ljudima sa kojima si okružen, o tome koje osobine tih ljudi tebi odgovaraju a koje ne. Tvoji iskreni odgovori jako su nam važni pa te molimo da pažljivo odgovaraš na pitanja. Naravno, važno nam je i da slobodno izneseš svoje mišljenje tako da na svako pitanje imaš opciju «NEŠTO DRUGO» ili «TVOJ KOMENTAR» i možeš da upišeš na liniju šta god poželiš. Hvala ti!!

Škola _____
Razred _____
Pol : **M** **Ž** (zaokruži)

Škola _____
Razred _____
Pol : **M** **Ž** (zaokruži)

A. Nacionalna pripadnost _____

ili

B. Nije mi bitna nacionalnost _____ (ako je odgovor B. samo zaokružiti)

1. Koliko puta si video da ostali učenici verbalno maltretiraju nekog:

1. Jednom
2. Dva do tri puta
3. Više od 3 puta
4. Nijednom

2. Koliko puta si video da ostali učenici nekog maltretiraju fizički:

1. Jednom
2. Dva do tri puta
3. Više od 3 puta
4. Nijednom

3. Koliko puta je tebe neko maltretirao fizički:

1. Jednom
2. Dva do tri puta
3. Više od 3 puta
4. Nijednom

4. Koliko puta je tebe neko maltretirao verbalno:

1. Jednom
2. Dva do tri puta
3. Više od 3 puta
4. Nijednom

5. Koliko puta si učestvovao/la u nekoj tuči:

1. Jednom
2. Dva do tri puta
3. Više od 3 puta
4. Nijednom

6. Zaokruži Da, Ne ili Ne znam:

1. U mojoj školi postoje gej osobe

Da _____ Ne _____ Ne znam _____

2. Često ih vređaju

Da _____ Ne _____ Ne znam _____

3. Dobijaju batine

Da _____ Ne _____ Ne znam _____

4. Feminizirani muškarci su gej

Da Ne Ne znam

5. Neki tvoj komentar _____

U odgovorima na sledeća pitanja zaokruži 1, 2, 3, 4 ili 5 gde je:

1- uopšte se ne slažem, 2- ne slažem se, 3- niti se slažem niti se ne slažem, 4- slažem se, 5- potpuno se slažem

54 **7. Kada je reč o osobama drugačije seksualne orijentacije:**

1. Prema njima imam drugarski odnos

1 2 3 4 5

2. Nemam ništa protiv da imam gej profesora ili profesorku

1 2 3 4 5

3. Mislim da su bolesni

1 2 3 4 5

4. U potpunosti ih podržavam i razumem

1 2 3 4 5

5. Zaslužuju batine

1 2 3 4 5

6. Suviše su napadni

1 2 3 4 5

7. Sedeo/la bih u klupi sa nekim koje je drugačije

seksualne orijentacije

1 2 3 4 5

8. Treba ih izbaciti iz škole

1 2 3 4 5

9. Uvek ih branim ako ih neko napada

1 2 3 4 5

10. Pokret za gej prava radi protiv interesa Srbije

1 2 3 4 5

11. Gej osobama treba dozvoliti pravo na brak

1 2 3 4 5

12. Gej osobama treba dozvoliti usvajanje dece

1 2 3 4 5

13. Neki tvoj komentar _____

8. Šta misliš o sledećim tvrdnjama:

1. Romi su višestruko diskriminirani

1 2 3 4 5

2. Romi su mentalno manje sposobni za učenje

1 2 3 4 5

3. Romi nemaju uslove za učenje kod kuće

1 2 3 4 5

4. Romi neće da uče, više vole da prosjače

1 2 3 4 5

5. Romi su prosto lenji za učenje

1 2 3 4 5

6. Nešto drugo, šta

9. A šta misliš o sledećim tvrdnjama:

1. Sedeo/la bih u istoj klupi sa Romom

1 2 3 4 5

2. Romi treba da budu potpuno ravnopravni u društvu

1 2 3 4 5

3. Romi su po prirodi prljavi ljudi

1 2 3 4 5

4. Romi neće da rade

1 2 3 4 5

5. Romi rađaju više dece kako bi ih zloupotrebljavali za prosjačenje

1 2 3 4 5

6. Romi su veseli

1 2 3 4 5

7. U mojoj školi ih loše tretiraju (ako ima Roma u tvojoj školi)

1 2 3 4 5

8. Uvek ih branim i podržavam

1 2 3 4 5

9. Bilo je slučajeva da je neki Rom prebijen ili maltretiran u mojoj školi (zašto misliš da se to desilo)

10. Šta misliš o sledećim stavovima:

1. Porodica i brak su svetinje

1 2 3 4 5

2. Zasnivanje porodica je nešto čemu svi težimo

1 2 3 4 5

3. Zasnivanje porodice ne smatram bitnim životnim ciljem

1 2 3 4 5

4. Brak je danas prevaziđena institucija

1 2 3 4 5

5. U srpskom društvu žene su potčinjene u porodici

1 2 3 4 5

6. Žena je jedino ispunjena kad postane majka

1 2 3 4 5

7. Prirodno je i razumljivo da muškarac ima više seksualnih sloboda

1 2 3 4 5

8. U porodici muškarac ipak treba da ima glavnu reč

1 2 3 4 5

9. Brigom o deci treba prvenstveno da se bavi majka, pa tek onda otac

1 2 3 4 5

10. Kada se radi o roditeljstvu bitno je da i muškarac bude uključen - kako bi i žena mogla da se posveti i drugim stvarima

1 2 3 4 5

11. Žene treba više da rađaju da bi mi opstali kao

nacija
1 2 3 4 5

12. U našem društvu nasilje u porodici je veliki problem

1 2 3 4 5

13. Žena povremeno zaslužuje batine

1 2 3 4 5

14. Ako bih znao za neki slučaj nasilja u porodici prijavio/la bih ga

1 2 3 4 5

15. Neki tvoj komentar

11. Kada je u pitanju abortus, zaokruži:

1. Ako dozvolimo abortus, propada nam i nacija

1 2 3 4 5

2. Svaka žena ima pravo da odlučuje o sopstvenom životu i telu

1 2 3 4 5

3. Zalažem se za zabranu abortusa

1 2 3 4 5

4. Podržavam pravo na abortus kao deo individualnih sloboda

1 2 3 4 5

5. Abortus je greh

1 2 3 4 5

6. Prvenstveno otac deteta treba da odlučuje o abortusu

1 2 3 4 5

7. Neki tvoj komentar

12. Od pomenutih nacionalnosti najviše mi smetaju (zaokruži više njih ako hoćeš):

1. Mađari
2. Romi
3. Bošnjaci
4. Srbi
5. Albanci
6. Hrvati
7. Rusi
8. Amerikanci
9. Grci
10. Neko drugi _____
11. Niko mi ne smeta
12. Svi mi smetaju
13. Ne vrednujem ljude po nacionalnosti

13. Najviše mi se dopadaju (zaokruži više njih ako hoćeš):

1. Mađari
2. Romi
3. Bošnjaci
4. Srbi
5. Albanci
6. Hrvati
7. Rusi
8. Amerikanci

9. Grci
10. Neko drugi _____
11. Niko mi se ne dopada
12. Svi mi se dopadaju
13. Ne vrednujem ljude po nacionalnosti

14. U tvojoj školi ima:

1. Roma
Da _____ Ne _____ Ne znam _____
2. Mađara
Da _____ Ne _____ Ne znam _____
3. Slovaka
Da _____ Ne _____ Ne znam _____
4. Hrvata
Da _____ Ne _____ Ne znam _____
5. Rusina
Da _____ Ne _____ Ne znam _____
6. Albanaca
Da _____ Ne _____ Ne znam _____
7. Muslimana
Da _____ Ne _____ Ne znam _____

15. Ako od navedenih grupa postoji neka sa kojom se ne bi družio/la napiši koja i zašto: _____

16. Mesečna primanja u tvojoj porodici su:

1. manje od 16.000 dinara
2. 16.000 - 20.000
3. 20.000 - 40.000

4. 40.000 - 80.000
5. 80.000 - 150.000
6. preko 150.000 dinara
7. Ne znam

17. Svoju porodicu vidim kao da pripada:

1. Radničkoj klasi
2. Srednjoj klasi
3. Višem sloju
4. Nešto drugo, šta _____

18. Ekonomski status tvoje porodice (tvoja procena):

1. Nizak (prilično loše živimo)
2. Osrednji (imamo samo za najosnovnije potrebe)
3. Prosečan
4. Natprosečan (živimo malo bolje od ostalih)
5. Bogati

19. Zaokruži obrazovanje svog oca i majke:

Za oca:

1. Bez škole
2. Završena osnovna škola
3. Završena srednja škola
4. Završena viša škola
5. Sa nezavršenim fakultetom
6. Završen fakultet

Za majku:

1. Bez škole
2. Završena osnovna škola

3. Završena srednja škola
4. Završena viša škola
5. Sa nezavršenim fakultetom
6. Završen fakultet

20. Zaokruži zaposlenje svog roditelja:

Za oca:

1. Nezaposlen
2. Radnik
3. Visokokvalifikovani radnik
4. Službenik
5. Slobodna profesija (umetnik, sportista...)
6. Stručnjak
7. Rukovodilac, šef odeljenja
8. Direktor manje firme
9. Direktor veće firme
9. Preduzetnik
10. Političar
11. Nešto drugo

Za majku:

1. Nezaposlena
2. Radnica
3. Visokokvalifikovana radnica
4. Službenica
5. Slobodna profesija (umetnica, sportista...)
6. Stručnjak
7. Rukovodilac, šefica odeljenja
8. Direktorka manje firme
9. Direktorka veće firme
9. Preduzetnica
10. Političarka
11. Nešto drugo

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.648-057.874(497.11)"2011"
316.752-057.874(497.11)"2011"

РАДОМАН, Марија, 1983-
Stavovi i vrednosne orijentacije
srednjoškolaca u Srbiji / [autorka Marija
Radoman]. - Beograd : Helsinški odbor za
ljudska prava u Srbiji, 2011 (Beograd :
Centar). - 65 str. ; 21 cm. - (Helsinške
sveske ; #br. #31)

Podatak o autorki preuzet iz kolofona. -
Tiraž 200. - Napomene i bibliografske
reference uz tekst. - Bibliografija: str. 51.

ISBN 978-86-7208-184-8

a) Ученици средњих школа - Ставови -
Србија - 2011 b) Ученици средњих школа -
Вредносне оријентације - Србија - 2011
COBISS.SR-ID 186040844

